

Krasanka Majer Jurišić
Matija Deak
Kristina Krulić

Boje u unutrašnjosti zagrebačke katedrale: doprinos poznavanju uređenja kroz stoljeća

Krasanka Majer Jurišić
Hrvatski restauratorski zavod
Služba za nepokretnu baštinu
<https://orcid.org/0000-0003-3157-9230>
kmajer@hrz.hr

Matija Deak
Hrvatski restauratorski zavod
Odjel za zidno slikarstvo i mozaik
mdeak@hrz.hr

Kristina Krulić
Hrvatski restauratorski zavod
Odjel za zidno slikarstvo i mozaik
kkrulic@hrz.hr

Izvorni znanstveni rad / Original
scientific paper
Primljen / Received: 11. 10. 2024.

UDK: 667.6:[27-523.41(497.5 Zagreb)
535.37:7.025.3/.4(497.5 Zagreb)]"20"
DOI: <https://doi.org/10.17018/portal.2025.13>

SAŽETAK: Tekstom se donosi uvid u povijesna obojenja katedrale Uznesenja Blažene Djevice Marije i sv. Stjepana i Ladislava u Zagrebu. U cijelosti je uređena nakon potresa 1880. godine, a s obzirom na to da su i krajem 20. stoljeća dekoracije na zidovima i svodovima ponovljene, posljednjih je 140 godina zadržala gotovo jednak izgled. Dugovječnost tih motiva zaslužna je da nam se na prvi pogled čini kako je katedralna unutrašnjost takva bila oduvijek. No isprva je bila kamena, mjestimično ukrašena zidnim slikama i natpisima. Potom su zidovi i klesani elementi bili „zlatno“ žuti, dok su svodna polja ožbukana i obijeljena. U 18. stoljeću bila je „jantarna“, s izrazitim koloritom raskošne barokne opreme koja je upotpunjavala opći dojam. Uslijedilo je bojenje blijedim ružičastim naličjem, vjerojatno još u vrijeme biskupa Vrhovca, potom svjetlozelenim poslije 1830. godine, a u radovima koje je potaknuo nadbiskup Haulik svjetlosivim. Konzervatorsko-restauratorska istraživanja Hrvatskog restauratorskog zavoda nakon potresa 2020. godine, ponudila su nove podatke, prikupljene iz očuvanih fragmenata. Njihovo je tumačenje upotpunilo saznanja o nekadašnjem izgledu i doživljaju katedralne unutrašnjosti.

KLJUČNE RIJEČI: Zagreb, katedrala, uređenja unutrašnjosti, boje, zidne slike, pigmenti, konzervatorsko-restauratorska istraživanja

Kad zakoraćimo u neku sakralnu građevinu, radi euharistijskog slavlja, osobnog vjerskog razloga ili iz puke znatiželje, često našu pozornost privuče njezin izgled. Čine ga ne samo liturgijski i umjetnički inventar, oprema i namještaj, već i boje kojima je taj prostor ispunjen.¹ Teško je pritom dokučiti kako je nekad mogao izgledati, posebice ako je recentno uređenje vizualno dominantno. No već je i sama promjena kolorita mogla dočaravati drugačije okružje i ponuditi drugačije doživljaje osobi koja je u taj prostor dolazila: strahopoštovanje, zadivljenost, čuđenje, poniznost, osjećaj ugođe i prihvaćanja, ili pak njima suprotne.²

Motivi današnjega završnog oblikovanja zidova i svodova katedrale Uznesenja Blažene Djevice Marije i sv. Stjepana i Ladislava u Zagrebu, boje i dekoracije, potječu iz vremena velike obnove koju je potkraj 19. i početkom 20. stoljeća vodio *Dombaumeister* Herman Bollé, ondašnji glavni arhitekt Zagrebačke nadbiskupije, a potom i Prvostolnog kaptola.³ Ponovljeni su većim dijelom u radovima osamdesetih godina 20. stoljeća, uz prezentaciju pojedinih starijih zidnih slika i natpisa. O ostalim se pak povijesnim bojenim slojevima (sl. 1a-f) doznalo tijekom recentnih konzervatorsko-restauratorskih istraživanja.⁴ Dio naliča nepovratno je uništen u povijesnim uređenjima,⁵ pa su

1 O primjeni boja u arhitekturi razmatra se još od antike, primjerice u: VITRUVIUS, 1999, 137–154; WARD, 1913, 1–17; KOBLER, KOLLER, 1981, 274–428; VIRDIS, 2023, 23–33.

2 Boje su povezane s različitim značenjima i potiču različite reakcije kod promatrača, ovisno o subjektivnom doživljaju, iskustvu, znanju i kulturi, GUERIN, PARK, YANG, 1995, 35.

3 Iscrpno o Hermanu Bolléu u: DAMJANOVIĆ, 2013 te MARUŠEVSKI, 2000, 52–61; DAMJANOVIĆ, 2010, 131–148; DAMJANOVIĆ, 2013a, 385–408, uz navedenu literaturu.

4 Istraživanja su provedena nakon potresa 2020. godine, kao dio redovite djelatnosti HRZ-a i prema ugovoru sa Zagrebačkom nadbiskupijom, HRZ, MAJER JURIŠIĆ (prir.), 2023, sv. I–IV.

5 To je primjerice i zapisano 1880-ih godina: Restaurierung der

1. Naliči na zidovima i svodovima u katedrali: a) žuti oker (RAL DESIGN 070 70 40), b) narančasti – jantarni (RAL DESIGN 060 70 30), c) blijedi svjetloružičasti (RAL DESIGN 070 70 20), d) svjetlozeleni (RAL DESIGN 110 90 10), e) svjetlosivi (RAL DESIGN 060 70 05), f) detalj dekorativnog oslika: svijetli oker s kvadrima (RAL DESIGN 070 70 30), (arhiva HRZ-a, pripremili: K. Krulić i M. Deak, 2024.)
Paint layers on walls and vaults in the cathedral: a) yellow ochre (RAL DESIGN 070 70 40), b) orange-amber (RAL DESIGN 060 70 30), c) pale light red (RAL DESIGN 070 70 20), d) light green (RAL DESIGN 110 90 10), e) light grey (RAL DESIGN 060 70 05), f) detail of decorative painting: light ochre with squares (RAL DESIGN 070 70 30) (HRZ Archive, K. Krulić and M. Deak, 2024)

pronađeni ostaci još vrijedniji. Uz njihovo su tumačenje ovom prilikom navedeni i građevni zahvati i brojne narudžbe inventara koji su također mijenjali doživljaj prostora unošenjem novih materijala i njihovog kolorita.

Srednjovjekovne zidne slike i natpisi

U vrijeme gradnje zagrebačke katedrale, kao i sve do kraja 13. stoljeća, kad je bila oštećena pa popravljana, dograđivana i dijelom mijenjana, okolnosti nisu bile naklonjene velikim izdacima za unutarnje uređenje.⁶ Radovi su bili dugotrajni i zahtjevni s obzirom na impozantnu veličinu, a i troškovi nabave materijala zasigurno su bili vrlo visoki. I povijesne prilike bile su nesigurne i stoga je pozamašan dio financijskih sredstava Zagrebačkog kaptola ponajprije bio usmjeren uspostavljanju zaštite i stabilnosti.⁷

No i zidovi i svodovi su morali na neki način već i u tom srednjovjekovnom razdoblju biti dodatno naglašeni s obzirom na značenje i monumentalnost katedrale kao sjedišta velike biskupije.⁸ Iako nemamo uvid u potpuni izgled, niti množinu uresa, ipak su nam do danas ostali sačuvani pojedini tragovi.⁹ Većina njih je datirana u vrijeme biskupa Timoteja kad se dovršava i gradnja svetišnog prostora današnje katedrale, ili neposredno nakon toga.¹⁰ Pripada im zidna slika *Kušnja gorkom vodom* na južnom zidu zaključka južne lađe, pripisana lombardijskom majstoru koji je stvarao u duhu francuske tradicije.¹¹ Naslikana je na sloju žbuke koja prestaje s rubom naslikanog okvira, a dio je narativnog ciklusa *Posjet Marije Elizabeti* iz apokrifnog evanđelja. Predstavlja petu, posljednju scenu; mogle su

Domkirche, *Agramer Zeitung*, 97, 26. 4. 1884.; 160, 12. 7. 1884.

6 Vidjeti tekst Nevena Budaka u: HRZ, MAJER JURIŠIĆ (prir.), 2023, sv. I, 21–26. Usporediti i: KLAČIĆ, 1982, 304–310; DOBRONIĆ, 1991, 3–28.

7 KRČELIĆ, 1994, 88–175.

8 AUTENRIETH, 1991, 380–397.

9 Može se pretpostaviti da je pozornost poklanjana i izboru boje zidova; u srednjovjekovnom razdoblju vrlo često je to neki od tonova prirodnih materijala upotrijebljenih pri gradnji, uz ponekad bogatu polikromiju, FACHECHI, 2017, 18–33.

10 STOŠIĆ, 1994, 101–130; VUKIČEVIĆ SAMARŽIJA, 2000, 50–51.

11 DEANOVIĆ, 1988, 51–55; RATKOVČIĆ, 2014, 238–239; KRULIĆ, ŠURINA, 2025.

2. Srednjovjekovni natpis u zaključku južne lađe (arhiva HRZ-a, snimka: K. Gavrilica, 2023.)
Medieval inscription at the end of the southern nave (HRZ Archive, K. Gavrilica, 2023)

biti naslikane (ili planirane) i ostale četiri, no sondiranjem površina zidova s obiju strana sačuvanog prizora nisu utvrđene.¹² U samom zaključku južne lađe su i dijelovi dvaju natpisa, vjerojatno sastavljenih za priliku dovršenja i posvećenja oltara Blažene Djevice Marije 1284. godine.¹³ Na istočnom zidu je crveni, ispisan izravno na kamenu i još prilično očuvan (sl. 2), dok je na sjeveroistočnom bio crni koji se danas jedva nazire.¹⁴ Valja im pridodati i nažalost izgubljenu zidnu sliku s prikazom *Rodoslovnog stabla Kristova*¹⁵ koja se nekad nalazila na sjevernom zidu, iznad tadašnjeg ulaza u sakristiju katedrale.

Zidne slike na zidovima i svodovima sakristije s prikazima apostola, proroka i starozavjetnih patrijarha, datirane su također u treću četvrtinu 13. stoljeća.¹⁶ Istovremeno su oslikana i kamena rebra svodova, a dio ikonografske cjeline činio je i prikaz *Posljednjeg suda*, uništen 1882. godine u rušenju pregradnog zida između stare i nove sakristije.¹⁷ Stilski se razlikuju od onih u katedrali te su pripisane latinskom krugu koji odlikuje povratak realizmu antike i starog kršćanstva.¹⁸ I primijenjena paleta boja je drugačija. Tamnomodra je korištena za pozadine na kojima se, danas teže vidljivi, ističu višebojni likovi svetaca i njihovi atributi (sl. 3). Crvenom su bojom izvedeni obrubi oslikanih polja, a dekorativni elementi na kamenim rebrima

slikani su zemljanim tonovima na tamnomodroj podlozi i također obrubljeni crvenom linijom. Sudeći prema rijetkim sačuvanim fragmentima oslikane žbuke, moguće je da su i zidovi sakristije bili obojeni sličnim tonovima.¹⁹ U zaključku južnog broda katedrale je pak umjerenost izbora tonova boja postignuta svjetlijom podlogom zidne slike na kojoj se ističe prikaz Bogorodice (sl. 4), ogrnute ljubičastim plaštem, uz toplu svjetloružičastu te svjetlozelenu kojom je slikan dio arhitekture.²⁰ Na ostalim zidovima lađa i svetišta nisu utvrđeni tragovi bojenja, pa je unutrašnjost u to vrijeme vjerojatno bila samo segmentno ukrašena zidnim slikama usklađenima s prirodnom bojom toplih svjetlosmeđih i svjetlosivih kamenih klesanaca.

Za biskupa Timoteja tako možemo ustvrditi da je ne samo dovršio građevne zahvate na srednjovjekovnoj katedrali nego ju je i opremio zidnim slikama i natpisima te raznim ukrasima i vrijednim liturgijskim posuđem, kao i oltarima i relikvijama,²¹ unijevši dodatne vizualne akcente u impresivan arhitektonski prostor. O drugim uređenjima kroz srednjovjekovno razdoblje nemamo preciznijih podataka. Pretpostavka je jedino da je, možda u vrijeme biskupa Augustina Kažotića, ili nešto kasnije u 14. stoljeću, istočni dio katedrale barem mjestimično bio iznova oslikan. Tom sloju pripada djelić oslika s crvenom, narančastom i ružičastom marmorizacijom te sivom, crvenom i bijelom geometrijskom bordurom (sl. 5), sačuvan u zaključku južne lađe.²²

12 HRZ, MAJER JURIŠIĆ (prir.), 2023, sv. II, sonde 430, 439, 440. Lijevo od prizora *Kušnja gorkom vodom*, ispod više slojeva naliča utvrđen je sloj izvorne žbuke s vrlo malim fragmentima oslika koje nije bilo moguće iščitati ni povezati u cjelinu.

13 Natpise donosi TKALČIĆ, 1885, 69. Od crvenog je natpisa i danas još uvijek čitljivo: +ALTARE S. (Sancte) MAR(IE), a u drugom redu ... (VERGI)NIS, dok su ostali dijelovi sasvim nestali ili su nečitki jer je natpis bio više puta preličen. Crni natpis više uopće nije moguće iščitati; glasilo je HONORI TVO CONSECRATA MARIA DICATVM, SIT ALTARE CVM CLERO CVM GREGE GRATVM.

14 HRZ, MAJER JURIŠIĆ (prir.), 2023, sv. II, sonde 435 i sv. III, 1008–1010.

15 TKALČIĆ, 1885, 65; DEANOVIĆ, 1988, 51.

16 WYROUBAL, 1954, 176; DEANOVIĆ, 1988, 47–51; RATKOVČIĆ, 2014, 240–242; KRULIĆ, ŠURINA, 2025.

17 Scena je poznata prema sačuvanoj skici (Arhiva katedralne riznice, RZK N 154). Vidjeti i: Restaurierung der Domkirche, *Agrarer Zeitung*, 270, 23. 11. 1882.; TKALČIĆ, 1885, 112; PLUKAVEC, 2019, 60–63.

18 WYROUBAL, 1954, 176; DEANOVIĆ, 1988, 47–51.

19 HRZ, MAJER JURIŠIĆ (prir.), 2023, sv. II, sonde 196, 198–200, 206. Na još starijim strukturama koje su otkrivene tijekom recentnih istraživanja, dokumentirani su samo jednobojni svijetli vapneni naliči, sonde 223, 257.

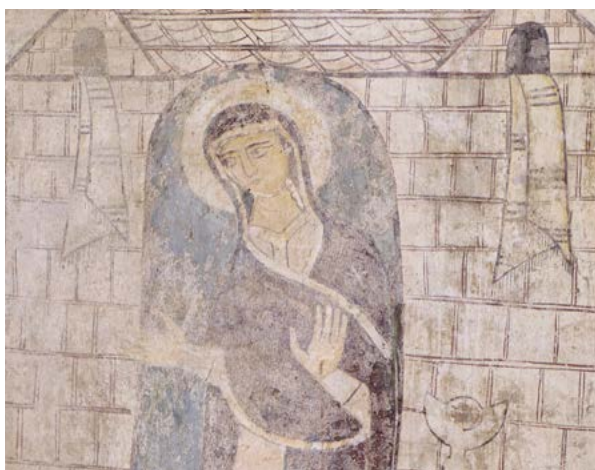
20 HRZ, MAJER JURIŠIĆ (prir.), 2023, sv. II, sonda 440 i sv. III, 993–1007.

21 DOBRONIĆ, 1995, Timotej, 65–80; JELENČIĆ, MAJER JURIŠIĆ, 2025; MARUŠIĆ, 2025. Godine 1275. posvetio je oltar sv. Petra i Pavla u sakristiji i oltar sv. Ladislava u sjevernoj lađi, a 1284. oltar Blažene Djevice Marije u južnoj lađi.

22 Detalj oslika nalazi se između ulaza u tornjić i nadgrobne ploče Tome Erdödiya, pri čijoj je ugradnji oštećen. HRZ, MAJER JURIŠIĆ (prir.), 2023, sv. III, 1009. Srodan motiv uočen je i u kapeli sv. Stjepana. DEANOVIĆ, 1988, 37–38; DEANOVIĆ, 1995, 78–79.

3. Detalj srednjovjekovne zidne slike u sakristiji (arhiva HRZ-a, snimka: K. Gavrilica, 2023.)
Detail of a medieval wall painting in the sacristy (HRZ Archive, K. Gavrilica, 2023)

4. Detalj srednjovjekovne zidne slike *Kušnja gorkom vodom* u zaključku južne lađe (arhiva HRZ-a, snimka: K. Gavrilica, 2023.)
Detail of the medieval wall painting *Ordeal of the bitter water* at the end of the south nave (HRZ Archive, K. Gavrilica, 2023)

5. Detalj zidne slike s marmorizacijom na sjevernom zidu zaključka južne lađe (arhiva HRZ-a, snimka: K. Gavrilica, 2023.)
Detail of a wall painting with marbling on the north wall of the end of the south nave (HRZ Archive, K. Gavrilica, 2023)

Obojenja zidova i svodova od 14. do 17. stoljeća: žuto i bijelo

Od sredine 14. stoljeća,²³ a posebice tijekom 15. i u prvoj polovici 16. stoljeća, poduzeti su veliki zahvati na katedrali. U dva razdoblja biskupovanja, te znatnim povećanjem prihoda,²⁴ biskup Eberhard je na katedralno gradilište doveo klesare i graditelje iz Praga,²⁵ a radove je nastavio Ivan Alben.²⁶ Za biskupa Osvalda Thuza i Luke Baratina konačno je određena današnja visina lađa i katedrale je u cijelosti nadsvođena.²⁷ Podignut je novi glavni raskošni oltar ukrašen rezbarijama i figurama između kojih su se nalazile slike, izrađeno je novo svetojhranište, postavljeno je još nekoliko oltara (pa ih je ukupno u vrijeme Thuza bilo petnaest, dok je Baratin dodao još nekoliko malih retabala s triptisima), napravljene su korske klupe od hrastovine s pozlaćenim ornamentima i nova biskupska stolica. Drveni kipovi šestorice svetaca postavljeni su na konzolama na stupove lađe, ispod pozlaćenih i obojenih baldahina. Isklesane su brojne nadgrobne ploče, ostakljeni su prozori i, gotovo u sredini katedrale, postavljena je velebna pregrada s prolazima prema svetištu i kapelama u zaključcima bočnih lađa, a na njezinoj su sjevernoj strani smještene orgulje.²⁸ Tom je visokom galerijom ujedno markirana ne samo vizualna nego i čvrsta fizička distinkcija prostora svetišta i lađa. Cijela je katedrala tada uređena u kasnogotičkim stilskim oblicima, a i sam papa Julije II. je 1510. godine pohvalio biskupa Baratina da je vrlo lijepo dovršena i ukrašena.²⁹

Iako u do sada poznatim dokumentima nema spomena o bojama iz toga vremena (eventualno kad se istiće pozlata), nije izgledno ni da su zidovi i tek izgrađeni svodovi katedrale bili neličeni.³⁰ Štoviše, s obzirom na utvrđene nepravilnosti u opečnoj građi svodova te prema različitoj debljini sljubnica,³¹ oni su morali biti i ožbukani.

23 Prema arhidakonu Ivanu, poznato je da je u vrijeme biskupa Ladislava iz Kabola gradnja katedrale jako uznapredovala, i to zalaganjem samoga biskupa, DOBRONIĆ, 1991, 29; DOBRONIĆ, 1995, Ladislav iz Kabola, 103–113.

24 LUKINOVIĆ, 1995, Eberhard, 166, 170.

25 DEANOVIĆ, 1988, 57. Usporediti i: SZABO, 1929, 72–73; A. HORVAT, 1959, 245–264; A. HORVAT, 1960, 13–32; A. HORVAT, 1979, 39–58.

26 LUKINOVIĆ, 1995, Ivan Alben, 184.

27 U njihovo vrijeme je pregrađeno svetište, radilo se na zvoniku, srušen je dotrajali i izgrađen je novi zvjezdasti svod nad svetišnim prostorom, KUKULJEVIĆ, 1856, 4–5. Usporediti i: Z. HORVAT, 1980, 67–98.

28 KARAMAN, 1963, 35; DEANOVIĆ, 1988, 66–70; DOBRONIĆ, 1994, 59.

29 DOBRONIĆ, 1991, 34.

30 MICHLER, 1977, 29–68; KURMANN, 2011, 31–46.

31 Svodovi iz toga vremena utvrđeni su u zapadnom dijelu katedrale. Građeni su od stare opeke neujednačenog izgleda i približno istih formata. HRZ, MAJER JURIŠIĆ (prir.), sv. I, 226, 234–238. Za dataciju vidjeti i: JELEČIĆ, MAJER JURIŠIĆ, 2025 te HRZ, MAJER JURIŠIĆ (prir.), 2023, sv. IV, lab. izv. IRB 017-2510/1/2023 i 017-2535/1/2023.

Na njima su recentnim istraživanjima pronađene vrlo male površine vapnene svjetložute žbuke, nanese izravno na stare svodove, s najstarijim bijelim naličjem.³² Istovremeno je na kamenoj građi zidova i na klesanim profiliranim svodnim rebrima upotrijebljen nalič toniran žutim okerom koji asocira na zlato.³³ Njegovi su tragovi utvrđeni (sl. 1a), iako doista fragmentarno, na gotovo svim kasnogotičkim arhitektonskim ploham katedrale, od poda do svodova, osim, razumljivo, na arhitektonskim elementima koji su naknadno ubačeni, a to se ponajprije odnosi na dogradnje i pregradnje u doba biskupa Alagovića i u vrijeme Bolléove obnove.³⁴ Na nekim mjestima uočena su po dva, ili nekoliko slojeva, istih ili vrlo sličnih tonova,³⁵ što upućuje na to da je katedrala bila više puta isto bojena ili su naliči popravljani. Svakako je takvo obojenje trajalo dugo.

Razdoblje od početka 16. do sredine 18. stoljeća obilježili su i brojni nemili događaji,³⁶ od kojih su neki znatno oštetili i unutrašnjost katedrale. Stoga je teško prosuditi koji su pronađeni tragovi žutog okera na zidovima i bijelog obojenja svodova mladi, a koji su izvedeni nakon velikih požara u prvoj polovici 17. stoljeća.

Dana 27. svibnja 1624., u vrijeme biskupa Petra Domitrovića, grom je zapalio krov katedrale koji se potom urušio.³⁷ Stradao je i svod u svetištu, kao i glavni oltar koji je naručio biskup Osvald Thuz, rastopila su se zvona i

oštećen je drveni inventar, zajedno s orguljama.³⁸ Obnova je dovršena u vrijeme Franje Ergelskog koji je uz mnogu novu raskošnu opremu 1632. godine naručio i novi glavni krilni oltar majstora Hansa Ludwiga Ackermanna iz Graza,³⁹ a već dvije godine kasnije katedrala je imala čak 28 oltara.⁴⁰ Potom je biskup pokrenuo i dovršenje zvonika, za što je angažiran kranjski majstor Ivan Alberthal.⁴¹ Radove na daljnjem uređenju nastavili su biskup Benedikt Vinković,⁴² naručitelj novoga glavnog portala, i biskup Martin Bogdan.⁴³ On je Alberthala iznova angažirao nakon još jednog velikog požara u kojem je stradala katedrala i dio njezina inventara potkraj ožujka 1645. godine. Potrebni radovi ugovoreni su 12. travnja te uz to i popravak i bojenje oštećenih zidova i popucanog svoda. Nažalost, tijekom radova su nastale dodatne velike štete pa je s Alberthalom ugovor sklopljen i 23. siječnja 1647. godine, uz posebnu napomenu da se u obnovi ponove izvorni oblici.⁴⁴ Spomenuta odluka o novom ličenju cijele katedrale vjerojatno je donesena zbog prljavštine i čađe, kao i različitih popravaka koji su uslijedili, što je bilo najlakše povezati u cjelinu novim završnim slojem. Alberthal je radove, koji su uključivali i ličenje, završio 1649. godine.⁴⁵ Nakon toga je sve do kraja 17. stoljeća nastavljena obnova unutrašnjosti, a posebno važnu ulogu u narudžbama baroknih oltara imao je kanonik Ivan Znika.⁴⁶ Za razliku od prethodnog, drvenog pozlaćenog i polikromiranog inventara, pa i novih baroknih drvenih oltara koje je radio Ivan Komersteiner sa suradnicima,⁴⁷ od ugovora sa slovenskim majstorom Michaelom Cussom za izradu propovjedaonice,⁴⁸ u katedrali se kao materijal

32 HRZ, MAJER JURIŠIĆ (prir.), 2023, sv. II, sonda 356 i sv. IV, lab. izv. 27/2023, uzorak 27797.

33 Dokumentacija HRZ-a, lab. izv. 202/2024, uzorak 29240, 29241 i 29243 (željezni oksid i kalcijev karbonat). Analizom veziva u ispitanim uzorcima stratigrafskih slojeva jednobojnih naliča, uz kalcij karbonat je utvrđeno vezivo na bazi proteina – kazein ili ovalbumin (jaje), ovisno o uzorku. Vidi dokumentaciju HRZ-a lab. izv. 28/2025. Žuti oker nalič dokumentiran je i na sloju žbuke s pete svoda pjevališta, datirane u 14. stoljeće, HRZ, MAJER JURIŠIĆ (prir.), 2023, sv. IV, lab. izv. IRB 017-2535/1/2023, uzorak Z-8431, kal. period 1324. – 1354., 55%; 1393. – 1401., 12,7% što okvirno odgovara vremenu biskupa Ladislava iz Kabola.

34 HRZ, MAJER JURIŠIĆ (prir.), sv. II, sonde 9–11, 15, 51, 52, 58, 62, 63, 66, 71, 85, 116, 127–129, 132, 134, 142–146, 149–152, 156, 340, 344, 345, 363, 365–370, 379, 381, 388, 395, 396, 399, 400, 413, 415, 433, 435, 437, 439, 449. Žuti oker nalič dokumentiran je i na sloju žbuke s pete svoda pjevališta, datirane u 14. stoljeće, HRZ, MAJER JURIŠIĆ (prir.), 2023, sv. IV, lab. izv. IRB 017-2535/1/2023, uzorak Z-8431, kal. period 1324. – 1354., 55%; 1393. – 1401., 12,7% što okvirno odgovara vremenu biskupa Ladislava iz Kabola.

35 Primjerice, dva su sloja žutog okera dokumentirana na unutarnjoj strani zapadnog, pročelnog zida, u razini pjevališta, gdje je donji nanesen na žbuku kojom je zaravnata površina grublje klesanih kamenih klesanaca, HRZ, MAJER JURIŠIĆ (prir.), 2023, sv. II, sonda 369 i dokumentacija HRZ-a, lab. izv. 202/2024, uzorak 29240 – žuti oker (dva sloja) ili uzorak 29247 – bijeli nalič (tri sloja).

36 Tijekom građanskih borbi 1529. godine oštećeni su toranj, dijelovi glavnog pročelja, gotički portal i krov, LUKINOVIĆ, 1995, Šimun Erdödy, 235. Potom je biskup Matija Bruman za potrebe obrane bio prisiljen prodavati predmete iz riznice, LUKINOVIĆ, 1995, Matija Bruman, 251. Tek je Gašpar Stanković počeo s popravcima, SEKULIĆ, 1995, Gašpar Stankovački, 278.

37 KORADE, 1995, Petar Domitrović, 299.

38 KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1865, 7; DEANOVIĆ, 1988, 77; DOBRONIĆ, 1991, 36. Šteta na katedrali iznosila je 30.000 forinti. Biskup Domitrović je odmah počeo s radovima, usmjerivši se na popravak krova i nabavu nužnog. DEANOVIĆ, 1988, 85.

39 BARIČEVIĆ, 1967/8, 99–115.

40 R. HORVAT, 1941, 8; DOBRONIĆ, 1991, 36–30; KORADE, 1995, Franjo Ergelski, 311.

41 CVITANOVIĆ, 1984, 63–71; BOTICA, 2001, 199–208; HORVAT-LEVAJ, 2025.

42 DEANOVIĆ, 1988, 74–75; DOBRONIĆ, 1991, 40–41; KORADE, 1995, Benedikt Vinković, 323.

43 DEANOVIĆ, 1988, 75, 85; KORADE, 1995, Martin Bogdan, 383.

44 R. HORVAT, 1941, 10–11; DOBRONIĆ, 1991, 43–45; BOTICA, 2004, 114–125. Djelomičan prijepis ugovora iz 1647. donosi TKALČIĆ, 1885, 36–37.

45 R. HORVAT, 1941, 11. Na svodovima zapadnog dijela katedrale utvrđene su žbuke s početka 17. stoljeća. Vidjeti: HRZ, MAJER JURIŠIĆ (prir.), 2023, sv. IV, lab. izv. IRB 017-2510/1/2023, uzorak Z-8370.

46 ŠOUREK, 2005, 327–410.

47 Za nove oltare sv. Marije, sv. Ladislava, sv. Mirka (Emerika) i Svih svetih bili su angažirani Ivan Komersteiner, Bernard Bobić, Ivan Eisenhart i Matthias Erlman. Posljednji je radio i na korskim klupama u vrijeme biskupa Borkovića. O majstorima u: R. HORVAT, 1941, 13–14; A. HORVAT, 1963.–1966, 131–141; DEANOVIĆ, 1988, 78–79; TARBUK, 2016.

48 R. HORVAT, 1941, 12; IVANDIJA, 1965, 313–341; MARKOVIĆ, 2006, 99–105.

novog inventara redovito upotrebljava mramor⁴⁹ u različitim nijansama palete svojih prirodnih boja, svjetložute, smeđe, crvene i zelene te u izrazitom kontrastu bijele i crne. O izgledu i smještaju brojnog inventara koji je ispunio cijeli prostor katedrale doznajemo iz spisa Tome Kovačevića „De aris in ecclesia cathedrali Zagrabieni in anno 1720 existentibus“.⁵⁰

U 17. stoljeću nastale su i u prostoru sakristije velike promjene. Biskup Martin Borković srušio je istočni zid, a novi oltar sv. Petra i Pavla smjestio u prigradenu pravokutnu kapelu.⁵¹ Pretpostavlja se da je pritom uništen i oslik na tom starom začelnom zidu koji je činio cjelinu s ostalim prikazima srednjovjekovnog ciklusa sakristije, a mogao je prikazivati predaju svitka Novog zavjeta sv. Petru.⁵² Nije poznato jesu li prije te intervencije zidne slike bile vidljive, no između srednjovjekovnog sloja i svjetlosive žbuke s kraja 19. stoljeća na više su mjesta u istočnoj i zapadnoj prostoriji stare sakristije utvrđeni jednobojni naliči, svijetli okeri i nekoliko nijansi svjetlije i tamnije sive.⁵³

„Jantarna“ katedrala

Iz dvaju dokumenata, zapisnika kanonske vizitacije iz 1792. i istovremenog tlocrta geometra Zagrebačke županije Franje Klobučarića (sl. 6), prvi put precizno možemo govoriti o cjelokupnoj organizaciji unutarnjeg prostora katedrale.⁵⁴ Pritom se u umnažanju broja oltara prepoznaju promjene provedene u duhu crkvene obnove poslije Tridentskog sabora.⁵⁵ Takvom izgledu prethodilo je doba biskupa Jurja Branjuga, izrazito plodonosno kad je riječ o novom inventaru.⁵⁶ Angažmanima venecijanskoga majstora Francesca Robbe i riječkog kipara Antonija

Michelazzija i njihovih radionica, katedrala je opremljena s još nekoliko novih oltara izvrsne umjetničke izvedbe,⁵⁷ a nabava umjetničkih i vrijednih predmeta nastavljena je i u vrijeme biskupa Franje Klobusiczkog te biskupa Franje Thauszija.⁵⁸

Biskup Maksimilijan Vrhovac je pet godina nakon svojega ustoličenja dao sastaviti iscrpan zapisnik spomenute vizitacije, prema kojemu se nama stvara jasna slika tadašnje katedrale.⁵⁹ Kanonski pohod počeo je 15. veljače 1792. godine. Na početku je opisana priprema i tijek svečanosti, potom najprije mramorno svetohranište (u formi baldahina) s grbom Ivana Znike i prikazom Ivana Krstitelja od bijelog mramora i zatim Presveto i sveta ulja (nije bilo krstionice, no krsna se voda dva puta godišnje blagoslivljala u srebrnoj posudi). Od drugog do petog dana opisana je, nakon pregleda relikvija, cijela katedrala s pripadajućom opremom, šesti dan krov i zvonik, a sedmi sakristija. U zapisniku je zabilježeno da je katedrala pravilno orijentirana i smještena pokraj biskupskog dvora te se navode njezine dimenzije. Trobrodna je, građena od travertina, a pročelja su joj bez žbuke i boje. Za unutrašnjost vizitator bilježi da je bez žbuke, obojena jantarnom bojom (sl. 1b), što stratigrafski odgovara utvrđenom narančastom oker naliču.⁶⁰ Jedino su svodovi bili ožbukani i obijeljeni, dok su kamena rebra, kao i zidovi, bila jantarno žuta. Pod je bio zaključen pločama crnog i bijelog mramora, osim u unutarnjem dijelu svetišta, gdje je bio prošaran raznim bojama: bijelom, crnom, žutom i crvenom. Uz crvene i žute skupocjene svilene tkanine ovješene u svetištu i zaključku južnog broda gdje je pred oltarom sv. Marije bio tepih arapske izrade, na zidovima katedrale bili su vidljivi i brojni natpisi i epitafi, klesane kamene ploče, nadgrobni spomenici, slike, grbovi, štitovi i zastave. Ne spominju se pak srednjovjekovne zidne slike pa se može pretpostaviti da su bile prekrivene naličima. Osim u sondama otvaranim u recentnim istraživanjima, jantarna boja katedrale s kraja 18. stoljeća sačuvana je i na dva prije pronađena kamena balustra.⁶¹ Najvjerojatnije su pripadali visokoj

49 Godine 1703., sredstvima zagrebačkih kanonika Tome Augustića i Ivana Znike, podignuti su mramorni oltari sv. Luke i Posljednje večere, KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1856, 21–22; DEANOVIĆ, 1988, 80; CVETNIĆ, 2023, 16–20.

50 DOBRONIĆ, 1991, 47. Tekst je priređen kao dodatak prijepisu povijesti katedrale Rafaela Levakovića, a prethodili su mu nešto šturiji raniji inventari: HR-NAZG-35, KV, protokol br. 208. Inventar pokretne imovine i opreme iz 1687. (revidiran i potvrđen 1694.) te onaj iz 1707. godine. Za starije inventare: TKALČIĆ, 1881, 119–149; KNIEWALD, 1951, 49–81.

51 R. HORVAT, 1941, 12; DEANOVIĆ, 1988, 46–47.

52 DEANOVIĆ, 1988, 46–47. Tragovi srednjovjekovnog sloja na očuvanim bočnim dijelovima toga zida utvrđeni su istraživanjima, HRZ, MAJER JURIŠIĆ (prir.), 2023, sv. II, sonde 195–199.

53 HRZ, MAJER JURIŠIĆ (prir.), 2023, sv. II, primjerice sonde 202, 226, 228, 239, 245. Na kamenom okviru starijeg ulaza u sakristiju (utvrđenog sondiranjem) dokumentirano je i više naliča, sonde 205 i 206.

54 Zapisnik vizitacije vidjeti u: HR-NAZG-35, KV, protokol br. 203, 1–102; a nacrt: RZK, nacrt N 1/1.

55 CVETNIĆ, 2007, 159–161, 165–177.

56 DEANOVIĆ, 1988, 85; SEKULIĆ, 1995, Juraj Branjug, 394–396. Branjug je u Zagrebu organizirao radionicu koja je izrađivala oltare i razne umjetničke predmete, no prema dosadašnjim saznanjima, ona ipak nije bila angažirana na narudžbama za zagrebačku katedralu.

57 Usporedi: KLEMENČIĆ, 2013, 168, 271, 272, 280; ZAJEC, 2011, 178–180; ŠOUREK, 2007, 153–166.

58 KORADE, 1995, Franjo Klobusiczky, 399–402; Franjo Thauszy, 410–411. Biskup Thauszy je 15. studenoga 1766. osnovao i zakladu za uređenje i popravak katedrale u slučaju požara ili drugih nesreća.

59 HR-NAZG-35, KV, protokol br. 203. Vidjeti i: DOBRICA, 2025.

60 HRZ, MAJER JURIŠIĆ (prir.), 2023, sv. II, sonde 7, 9–12, 15, 21, 29, 51–53, 58, 62–64, 66, 67, 71, 85, 89, 110, 127, 128, 129, 132, 134, 141–146, 148, 150–153, 155–157, 337, 341, 344, 345, 362, 363, 365–370, 374, 379, 381, 384, 388, 395, 396, 399, 402, 404, 413, 415, 422, 425, 429, 430, 433–437, 439, 442–450. Također i: sv. IV, lab. izv. 52/2023, uzorak 27857 (željezni oksid i kalcij karbonat).

61 Pri provlačenju cijevi za centralno grijanje 1981. godine pronađena su dva balustra koja su imala tragove *colore fulvo*, tj. navedenoga narančastog oker naliča, IVANDIJA, 1981, 7. Narančasti, odnosno jarki, topložuto zlaćani tonovi smatrani su simbolom otmjenosti i bogatstva, a ponovno se primjenjuju i u uređenju unutrašnjosti sakralnih građevina i kasnije, potkraj 19. stoljeća, MARUŠEVSKI,

7. Ulomak stare opeke sa svoda katedrale, sa žbukom i više jednobojskih naliča prije obnove krajem 19. stoljeća (arhiva HRZ-a, snimka: K. Gavrilica, 2023.)

Fragment of an old brick from the cathedral vault with plaster and few paint layers before the renovation at the end of the 19th century (HRZ Archive, K. Gavrilica, 2023)

knjige, razne vrijednosti, nakit te dodatna oprema kojom se svećenstvo služi. Prema Klobučarevićevu nacrtu mogu se predočiti i ostale zanimljivosti, veličine arhitektonskih dijelova, zidova, stupova, pregrade, potom smještaj ulaza i tlocrtna organizacija prizemlja zvonika, položaji stuba i klupa, a u sakristiji stara vrata iz katedrale, točan raspored nekadašnjih prozora, položaj pregradnog zida i ulaza iz vanjske u unutarnju, kao i format dograđene kapele s istočne strane, čime je sačuvan doista vrlo jasan prikaz tadašnjega izgleda katedrale.

Izrazitost boje zidova, na nekoliko mjesta istaknuta u zapisniku vizitacije, morala je biti vrlo dojmljiva, to više što je opisana kao *jantarna*, boja koja se povezuje s mističnošću. Uz to su brojnost visokih prozora i njihov smještaj duž svih zidova osiguravali raznovrsno osvjetljenje prostora i promjene u naglašenosti pojedinih elemenata tijekom dana pa je arhitektura katedrale, iako za to doba stilskim oblikovanjem izrazito tradicionalna, odnosno „gotička“, ocijenjena kao veličanstvena – *magnifica*.

No, kada je točno katedrala obojena u jantarnu boju ne znamo. Početkom 18. stoljeća u opisu Pavla Rittera Vitezovića spominju se crveno obojeni zidovi i stupovi te bijeli svodovi.⁶³ Takav je izrazito crveni, zagasiti na-

lič za sada utvrđen jedino na stupu ispod mramorne propovjedaonice,⁶⁴ čime su vizualno povezani njezini dijelovi klesani u crvenom, crnom i bijelom mramoru i dodatno je naglašen kontrast izabranog kolorita. Za jantarni, narančasti oker nalič može se pak jedino ustvrditi da je katedrala tako bila obojena već 1765. godine (ali možda i ranije). Tada je pomoćni biskup Stjepan Putz u sjeverni zid (između dvaju prozora riznice) ugradio kamenu ploču od raznobojnoga mramora u čast kanonika Nikole Gotala, pri čemu je sljubnica zatvorena svijetlom, gotovo bijelom vapnenom žbukom ličenom jantarno kako bi se uskladila sa zatečenim obojenjem.⁶⁵

Svjetloružičasti nalič na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće

Mnogi veliki pothvati iz doba biskupa Maksimilijana Vrhovca, u duhu jačanja Katoličke Crkve i pod utjecajem prosvjetiteljstva i jozefinskih reformi, nastali su na liturgijskom i na političkom, društvenom, gospodarskom i kulturnom, ali i na graditeljskom polju.⁶⁶ No o onome što je zamislio (ili ostvario) u zagrebačkoj katedrali, nije puno pisano. Možda je tako zato što je u vrijeme njegova četrdesetogodišnjega biskupovanja zanimanje bilo usmjereno ponajprije na racionalna i funkcionalna ostvarenja u svrhu svestranog razvoja. Ipak, njegovu namjeru da i u katedrali izvede temeljitu obnovu iščitavamo iz prepiske s majstorom Morettijem koji je izradio i tlocrt i prijedlog za novi, suvremeniji glavni oltar.⁶⁷ Iako do radikalne obnove nije došlo, uz mnoge radove i nove oltare postavljeno je i novo popločenje, a najveća promjena bilo je rušenje srednjeg dijela visoke pregrade koji je zaklanjao pogled iz glavne lađe prema svetištu. Dio koji se nalazio u južnoj lađi, do kojega se još od početka 17. stoljeća pristupalo iz biskupskog dvora hodnikom nad arkadama, pretvorio je u bogoštovni prostor i dao podići nove stube, dok je sjeverni dio i dalje služio kao pjevalište.⁶⁸

crvenkast, rumen, a moguće i jarko narančast, s obzirom da se opisom zapravo ističe dojam koji je boja stvorila kod promatrača. Svakako bi kod restauratorskih radova na zidnim površinama i stupovima koji će uslijediti posebno trebalo obratiti pozornost ukoliko se na još nekim pozicijama utvrdi crveni nalič.

64 HRZ, MAJER JURIŠIĆ (prir.), 2023, sv. II, sonda 145 (no, utvrđena stratigrafija ne odgovara u potpunosti kronološkom slijedu obojenja).

65 HRZ, MAJER JURIŠIĆ (prir.), 2023, sv. II, sonda 157; sv. III, 924. Za opis i dataciju ploče usporediti: HR-NAZG-35, KV, protokol br. 203, 75–79 i KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1856, 26–27.

66 KOLARIĆ, 1995, Maksimilijan Vrhovac, 427–446.

67 KARAMAN, 1963, 38; VRHOVAC, 1987, 25, 399, 461. Sačuvani su nacrti koje je izradio A. Moretti (RZK N 5, RZK N 6 i RZK N 7), a jedan prijedlog izradio je i arhitekt A. Manini, DEANOVIĆ, 1988, 82.

68 Nove oltare su krajem 18. stoljeća radili klesar Franz Pack i kipar Sebastiano Petruzzi, BARIČEVIĆ, 1997, 376, 380–384. Potom je Vrhovac 1801. dao podići i novi oltar Deset tisuća mučenika, umjesto drvenog iz 1685. Izrađene su i nove kanoničke klupe i nova biskupska stolica, a oltar Svetog Križa je premješten. Postavljen je novi pokrov kupole zvonika, na zapadnom bedemu otvorena su dva nova kolna ulaza i klasicističkim zidnim slikama oslikana je kapela sv. Stjepana. R. HORVAT, 1941, 12, 15; DEANOVIĆ, 1988, 38, 75, 82, 86.

Svih svetih, Deset tisuća vojnika, sv. Doroteje, sv. Jakova, sv. Jurja, sv. Ursule, Svetog Križa, sv. Jeronima, sv. Barbare, Presvetoga Trojstva, sv. Nikole, sv. Mihovila arkandela, Sveta tri kralja, sv. Ivana Nepomuka, sv. Fabijana i Sebastijana, sv. Elizabete, sv. Mirka (Emrika), sv. Katarine, sv. Franje Serafskog, sv. Petra i Pavla, a potom i oltar u kapeli sv. Ivana Krstitelja.

63 RZK, KOCIJANIĆ, 1943.–1959., 79–80 prema djelu Pavla Rittera Vitezovića, *De Zagrabienſi Episcopatu*, 1703. Usporediti i: ŠOUREK, 2025. Riječ crven (*rubeo*) bi se moglo razmotriti i u širem značenju,

Vjerojatno je još u Vrhovčevo vrijeme, u duhu njegova nastojanja da se katedrala cjelovito uredi, ponovno oličena unutrašnjost. Zahvat je možda povezan i sa sanacijom šteta nastalih u potresu 1808. godine ili s „vodenom munjom“ koja je udarila u katedralu 30. kolovoza 1814., uništila jednu klupu i izbila kamen kod ulaza.⁶⁹ U ličenju je upotrijebljen nježni i vrlo blijedi ružičasti nalič (sl. 1c), sasvim svijetle nijanse.⁷⁰ Tragovi toga sloja očuvani su na svim arhitektonskim elementima u katedrali, a uz istočnu stranu baroknog oltara sv. Luke u južnoj lađi kronološki mu odgovara oslik u kojemu je prvi put primijenjen motiv imitacije kamenih kvadara.⁷¹ Kvadri su tonirani svjetloružičasto: jedan je izveden u toplijoj, a drugi u hladnijoj varijanti tona; odvojeni su smeđim linijama koje sugeriraju sljubnice. Tako je vizualno razigrana površina zidova približena prirodnosti boje pravih kamenih blokova. Na nekoliko je mjesta u katedrali (u donjim zonama stupova i zidova istočne strane bočnih lađa), između blijedog svjetloružičastog sloja i prethodnog narančastog okera, tijekom sondiranja pronađen i debeo sloj crnog naliča s voskom⁷² koji je mogao služiti kao funkcionalna barijera između vlažne kamene građe i drvenih oltara.

Historicistička obilježja uređenja i bojenja unutrašnjosti tijekom 19. stoljeća

Još u vrijeme biskupa Aleksandra Alagovića koji je 1830. godine dao sagraditi neogotičko pjevalište nad ulaznim prostorom, bio je na zidovima katedrale blijedi svjetloružičasti nalič.⁷³ No, nakon dovršenih građevinskih radova, katedrala je iznova prebojena svjetlozeleno.⁷⁴ Ta je nježna boja (sl. 1d), koja se nimalo ne ističe, bila neutralna podloga za redizajniran svetišni prostor i novi glavni oltar koji

8. Nalaz oslika na svodu riznice (arhiva HRZ-a, snimka: K. Gavrilica, 2023.)
Paint layers on the vault of the treasury (HRZ Archive, K. Gavrilica, 2023)

je Alagović dao izraditi od crnog mramora, s raznobojnim mramornim svetohraništem i visokom slikom Josepha Zieglera s prikazom Uznesenja Marijina.⁷⁵

Biskupa Alagovića naslijedio je Juraj Haulik, poslije i nadbiskup, koji se posvetio uređivanju unutrašnjosti katedrale te njezina inventara.⁷⁶ Za građevinski program preinaka svetišta „u duhu nazarenske umjetnosti“ angažirao je graditelja Aleksandra Brdarića⁷⁷ koji je pritom zadržao donji dio i svetohranište Alagovićeve glavnog oltara. Gornji je dio između 1847. i 1849. potom izradio Münchenski drvorezbar Anselmo Sickinger, koji je autor i deset pozlaćenih kipova nadnaravne veličine, smještenih na zidove svetišta.⁷⁸ Haulik je za svetište naručio i vitraje za prozore, dao je raditi i nove lustere, zvono Presvetoga Trojstva, velike nove orgulje, sat te slike na platnu.⁷⁹ Posebnu je pozornost posvećivao kvaliteti izvedbe i izboru materijala, kao i suvremenosti ostvarenih djela, ostvarivši s Alagovićem prve neogotičke intervencije na katedrali, tadašnjem najvažnijem spomeniku Banske Hrvatske.⁸⁰ U tim radovima katedrala je u cijelosti ponovno bojena.⁸¹ Za razliku

69 VRHOVAC, 1987, 375; VRHOVAC, 2017, 729.

70 HRZ, MAJER JURIŠIĆ (prir.), 2023, sv. II, sonde 7, 12, 21, 28, 58, 66, 116, 129, 134, 143, 144, 151, 154, 155, 337, 363, 366–370, 379, 395, 396, 399, 400, 402, 404, 413, 415, 422, 425, 430, 435, 437, 439, 442, 444, 448, 449. Boja naliča na različitim površinama je svjetloružičaste do pastelne, sasvim svjetlocrvene nijanse. U bojenom sloju utvrđeni su kalcijev karbonat i željezni oksid, sv. IV, lab. izv. 52/2023, uzorak 27856.

71 HRZ, MAJER JURIŠIĆ (prir.), 2023, sv. II, sonda 47.

72 Utvrđeni su pigmenti: organska crna, olovna bijela, željezni oksid i gips, a analizom veziva pčelinji vosak i vezivo na bazi proteina u tragovima. HRZ, MAJER JURIŠIĆ (prir.), 2023, sv. IV, laboratorijsko izv. 36/2023 i 41/2023 te sv. II, sonde 134, 135, 140, 141, 142, 144, 150.

73 DEANOVIĆ, 1988, 82; KOLARIĆ, 1995, Aleksandar Alagović, 453. Pjevalište je imalo šest traveja, a sondiranjem su utvrđene pozicije kapitela svodova na zidovima zvonika na koje je bilo prislonjeno; također je dokumentiran i otisak lukova svodova na razini ispod poda današnjega pjevališta koje je izgradio Bollé. Uz otisak je ostao vidljiv i svjetloružičasti nalič, s obzirom da je gradnjom novog pjevališta ostao sakriven ispod njegova poda. HRZ, MAJER JURIŠIĆ (prir.), 2023, sv. II, sonde 10 i 12, usporediti i 371.

74 HRZ, MAJER JURIŠIĆ (prir.), 2023, sv. IV, lab. izv. 37/2023, uzorak 27808; utvrđeni su kalcijev karbonat i zelena zemlja; sv. II, sonde 9, 28, 29, 51–53, 58, 62, 67, 116, 127, 129, 132, 134, 141, 142, 144, 146, 151, 156, 337, 344, 362, 365–370, 381, 388, 395, 399, 400, 402, 404, 413, 415, 422, 425, 429, 430, 433, 434–437, 439, 442–449.

75 BARIČEVIĆ, 1967/8, 99–115; DEANOVIĆ, 1988, 82, 84; DOBRONIĆ, 1991, 20. O onodobnim ambicijama za rekonstrukciju katedrale svjedoči i sačuvani nepotpisani nacrt novoga pročelja, čija se narudžba pripisuje ili Alagoviću ili Hauliku, u: KARAMAN, 1968, 38; MARUŠEVSKI, 2009, 237.

76 Odluka o tome donesena je 1842. na sjednici kaptola, a Haulik je isticao da mu je uzor Juraj Branjug. MARUŠEVSKI, 1995, Juraj Haulik, 471.

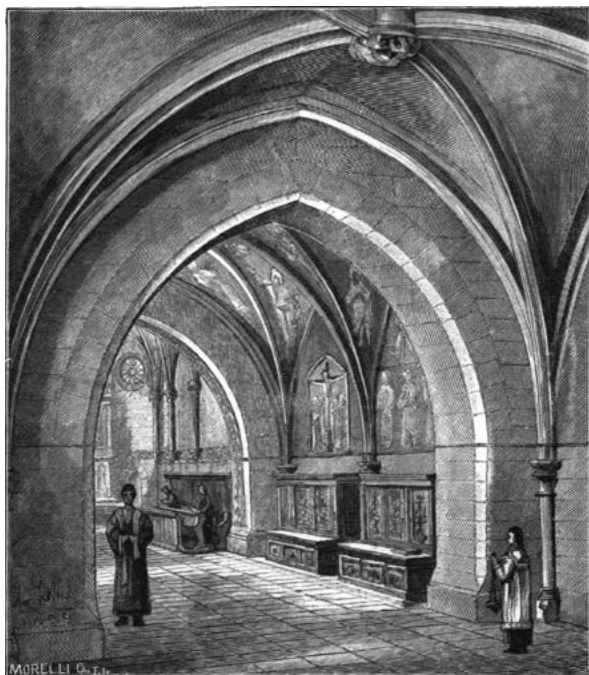
77 MARUŠEVSKI, 1987, 99–100.

78 A. HORVAT, 1960, 225–238; DEANOVIĆ, 1988, 82; MARUŠEVSKI, 1995, Juraj Haulik, 471–472.

79 R. HORVAT, 1941, 14–16; MARUŠEVSKI, 1995, Juraj Haulik, 472; PLUKAVEC, 2004, 31–39.

80 DAMJANOVIĆ, 2013, 133.

81 HRZ, MAJER JURIŠIĆ (prir.), 2023, sv. II, sonde 9, 11, 13, 29, 62, 63, 67, 132, 141, 142, 144, 150, 156, 337, 362, 365, 365–370, 379,

9. Sakristija nakon rušenja pregradnog zida potkraj 19. stoljeća (RZK N 154/11)

Sacristy after the demolition of the partition wall at the end of the 19th century (RZK N 154/11)

od prethodnih obojenja, novi svjetlosivi nalič (sl. 1e) utvrđen je i na svodovima (sl. 7), na malim fragmentima očuvane stare žbuke koja je u starijim slojevima više-kratno ličena samo bijelo.⁸² Takvo obojenje u katedrali potrajalo je do potresa 1880. godine. Poseban naglasak u cjelokupno sivom prostoru, ispunjenom polikromiranim i pozlaćenim drvenim te mramornim oltarima u crnim i bijelim tonovima s više crvenih nijansi, morao je biti na svetišnom prostoru, rasvijetljenom raznobojnim stakalcima prozora, usmjeravajući pogled prema glavnom oltaru i nebeskim zaštitnicima u zaključku glavne lađe.

Svjetlosivo obojenje utvrđeno je i u prostorima sakristije, moguće upravo iz vremena biskupa Haulika jer je kao posljednji, najmlađi sloj pronađen na površinama sa zidnim slikama, ispod svjetlosive vapnene žbuke iz vremena obnove nakon potresa 1880. godine te u niši prozora na sjevernom zidu istočne prostorije stare sakristije, uz stubište prema riznici.⁸³ Taj je prozor u obnovi nakon potresa zazidan. Stubište prema riznici ličeno je toplim svijetlim okerom,⁸⁴ a prostorije kata bijelo. Jedino

je uz pregradni zid s vratima za riznicu, na peti svoda sondiranjem pronađen dekorativni oslik (sl. 8) sa zelenim listićima i crvenim cvjetovima i crvenom bordurom.⁸⁵

Sredinom 19. stoljeća sve se više govori o preuređenju katedrale. Istovremeno se javno kritizira njezin izgled, posebno glavno pročelje i zvonik te barokni inventar. U tome prednjače Izidor Kršnjavi i biskup Josip Juraj Strossmayer, koji je 1874. izjavio da se iz katedrale treba izbaciti sve što se ne uklapa u „zakone estetičke“ njezina osnovnog stila. Tome se dijelom priklonio i povjesničar Ivan Krstitelj Tkalčić.⁸⁶ Dodatnim su zalaganjem Franje Račkog, Prvostolni kaptol zagrebački i nadbiskup Josip Mihalović prihvatili cjelovitu obnovu kakvu je predlagao Strossmayer.⁸⁷ Nadbiskup je 1877. godine imenovao Friedricha Schmidta projektantom obnove, a radovi su počeli 1880. godine pod vodstvom arhitekta Hermana Bolléa.⁸⁸ Iste je godine, nažalost, katedrala teško stradala u potresu 9. studenoga.⁸⁹ Nastalu je štetu trebalo hitno sanirati, a s obzirom na delikatnost pristupa i iznimno visoka sredstva potrebna za dovršenje i građevinskih i restauratorskih radova te izradu novoga inventara, 1883. godine osnovano je Društvo za dogradjenje prvostolne crkve,⁹⁰ čija je savjetodavna uloga na početku obnove bila vrlo važna.

Oslikavanje katedrale nakon potresa 1880. godine

Potres koji se dogodio 9. studenoga 1880. godine izazvao je velika oštećenja na katedrali. Zbog toga su započeti radovi znatno prošireni, a prvotni građevni program morao se dijelom promijeniti.⁹¹ U konačnici je katedrala stilski restaurirana. Promjene su se, osim arhitektonskih izmjena, odnosile i na cjelokupno unutarnje opremanje katedrale, a na izvedeno novo krovište je postavljen glazirani raznobojni crijep.⁹² Uslijedili su i ličilački i

85 HRZ, MAJER JURIŠIĆ (prir.), 2023, sv. II, sonde 270–274.

86 Pritom se izgledno više vodilo računa o estetici nego o liturgijskim potrebama. Više u: RAZUM, 1997, 85–96; ŠAŠKO, 2006, 287–313; KOŽUL, 2006, 81–83, 108–109; DAMJANOVIĆ, 2025.

87 Unatoč velikim raspravama i obrazlaganjima, potreba radikalne obnove nije bila općeprihvaćena, MARUŠEVSKI, 1995, Josip Mihalović, 477–478; DAMJANOVIĆ, 2013, 135–139.

88 DAMJANOVIĆ, 2013, 133–187.

89 DAMJANOVIĆ, 2021. U katedrali je urušen svod svetišta; statika zidova i stupova je ozbiljno narušena, jako su oštećeni svodovi istočne strane bočnih lađa, smrskan je glavni oltar i ostala oprema u svetištu, pod katedrale je na više mjesta probijen. Najveći problem bilo je nakrivljenje pilona u glavnoj lađi, na kojemu su stajale male orgule; njegovo urušavanje vjerojatno bi uzrokovalo potpuno uništenje građevine. Usporediti i: TORBAR, 1882, 7–8; R. HORVAT, 1941, 17–18; ČORAK, 1988, 281; DAMJANOVIĆ, 2013, 140–142.

90 DAMJANOVIĆ, 2013, 151–153.

91 DAMJANOVIĆ, 2013, 140. Vidjeti i: *Katolički list*, 11, 13. 3. 1884., 84–95, *Program Hermana Bolléa, graditelja prvostolne crkve zagrebačke, o obnovi te crkve*.

92 Ponovno je izgrađen svod u svetištu, ojačani su i pregrađeni ostali oštećeni svodovi, otvoreni gotički prozori koji su bili dijelom zazidani zbog visine baroknih oltara, uređeno je svetište, srušeno staro i izgrađeno novo pjevalište. Više u: DAMJANOVIĆ, 2013, 133–158;

381, 384, 388, 395, 396, 399, 400, 402, 404, 413, 422, 425, 429, 430, 433–437, 439, 442, 444, 445–450.

82 HRZ, MAJER JURIŠIĆ (prir.), 2023, sv. IV, lab. izv. 27/2023, uzorak 27797 i dokumentacija HRZ-a, lab. izv. 202/2024, uzorak 29247.

83 HRZ, MAJER JURIŠIĆ (prir.), 2023, sv. II, sonde 195–198, 217, 223, 228.

84 I prethodni slojevi naliča na stubištu su jednobojni, svijetli i vapnjeni. HRZ, MAJER JURIŠIĆ (prir.), 2023, sv. II, sonde 258–262.

10. Obnovljena unutrašnjost katedrale nakon potresa 1880. godine, pogled prema svetištu, snimio H. Vaffier, 1892. (MKM – FKB, inv. br. 67968)
Restored interior of the cathedral after the 1880 earthquake, view towards the sanctuary, photographed by H. Vaffier, 1892
(MKM – FKB, inv. no. 67968)

dekoraterski radovi na zidovima i svodovima, povjereni slikaru Johannesu Clausenu i njegovim suradnicima.⁹³ Istovremeno s oslikavanjem, što je dovršeno do srpnja 1885.,⁹⁴ planirani su i ostali radovi završnog oblikovanja. Obavljena je ugradnja vitraja, uređenje zidova, popravljavanje stupova i službi, uređenje podova te stolarije i metalnih elemenata, koje je većinom pratila katedralna radionica te tvrtke iz Monarhije.⁹⁵ Tijekom 1884. godine obnovljena je i stara sakristija i uređena nova sakristijska kapela.⁹⁶ Uoči

pete obljetnice potresa, 8. studenoga 1885., katedrala je posvećena i stavljena u funkciju (sl. 10).⁹⁷

U obnovi zagrebačke katedrale Herman Bollé je gotovo doslovno proveo načelo jedinstva stila, uprizorivši za to vrijeme iznimnu građevinu, izdaleka uočljivu po vitkim zvoncima.⁹⁸ Uklonjena je većina starih oltara, kao i ostaci nekadašnje pregrade, čime je istaknut prostor i funkcija svakoga građevnog elementa, posebno svetišta, a tome je pridonijela i slikarska dekoracija zidova (sl. 11). Uređenje zidova unutrašnjosti katedrale i sakristije bilo je ujednačeno, izvedeno kombinacijom jednostavnih vegetabilnih i geometrijskih šablonskih motiva, pozlate, jednobojnog obojenja zidova s imitacijom kamenih klesanaca i ozvjezdanim svodovima.⁹⁹ Svrha takve dekoracije bila je

Restaurierung der Domkirche, *Agrar Zeitung*, 160, 12. 7. 1884.; 194, 23. 8. 1884.

93 HR-NAZG, AEM V, 1885.–1888., *Izvišće društva za dograđivanje prvostolne crkve u Zagrebu, o radu do konca 1885. godine*, str. 11. Oslikavanje katedrale popraćeno je i dnevnim tiskom, oslikavanje svetišta npr. u: Stolna crkva, *Narodne novine*, 140, 19. 6. 1884., a dovršetak oslikavanja svodova ispod pjevališta u: Restaurierung der Domkirche, *Agrar Zeitung*, 238, 17. 10. 1885. Ime Johanessa Clausena (Ivan Klausen) upisano je i na vitraju u sjevernoj laži katedrale zajedno s ostalim obrtnicima, umjetnicima i inženjerima. Usporediti i: DAMJANOVIĆ, 2013, 96, 172–173.

94 Restaurierung der Domkirche, *Agrar Zeitung*, 168, 25. 7. 1885.

95 DAMJANOVIĆ, 2013, 166–175. Vidjeti i: ČORAK, 1980, 7–21; MARUŠEVSKI, 2000, 53–61.

96 Prostorije stare sakristije spojene su rušenjem zida koji ih je odjeljivao, a s istočne strane dograđena je nova kapela. Otkrivene su i restaurirane srednjovjekovne zidne slike. Na katu je uređena riznica i probijeni su prozorski otvori prema katedrali. DAMJANOVIĆ, 2013, 150–152. Usporediti i: Restaurierung der Domkirche, *Agrar Zeitung*, 194, 23. 8. 1884.

97 Svetčano otvorenje i posvećenje prvostolne crkve, *Narodne novine*, 257, 9. 11. 1885. U sljedećem razdoblju posebno se uređivala vanjšina, dok je u unutrašnjosti uslijedila ugradnja još nekih oltara i dodatno oslikavanje zidova te dovršetak podnih obloga. DAMJANOVIĆ, 2013, 157–180.

98 „U crkvu se sada nemože bez ulaznicah, koje se dobivaju u risaonici straga u nadbiskupskom dvoru kod polira stolne crkve. Osim domaćega občinstva zanima crkva također i mnoge strane putnike, koji neprestano dolaze, da se nagledaju te riedke gradnje, koja je bez dvojbe najznamenitiji arhitektonski naš objekt.“; Radnje na stolnoj crkvi, *Narodne novine*, 185, 13. 8. 1885. Vidjeti i: DAMJANOVIĆ, 2005, 273; MARUŠEVSKI, 2009, 125, 253; DAMJANOVIĆ, 2013, 166, 187.

99 O stanju oslika uz ton karte i rekonstrukcije, u: HRZ, MAJER JURIŠIĆ (prir.), 2023, sv. III, 1077–1113, te sv. IV, lab. izv. za analize

11. Sjeverna strana svetišta zagrebačke katedrale s vidljivim dekorativnim oslikom s kraja 19. stoljeća. (RZK N 150, snimka: K. Dočkal, 1940)
Northern side of the sanctuary of the Zagreb cathedral with visible decorative paint layers from the end of the 19th century
RZK N 150, K. Dočkal, 1940)

naglašavanje ljepote same arhitekture.¹⁰⁰ Slični motivi¹⁰¹ ponavljani su, ili interpretirani, i na ostalim elementima završnog oblikovanja katedrale, zvonika i sakristije (na metalnoj opremi, stolariji, podovima), jedino su stubišta u tornjićima uređena jednobojno i bez dodatnih dekoracija.

Uglavnom su površine u katedrali prije bojenja i oslikavanja najprije bile žbukane,¹⁰² s tim da je dio žbuke i oslika na svodovima i zidovima naknadno popravljan.¹⁰³ Svodovi

su bili svjetlozeleno-plavi, sa zvjezdicama istaknutim zlatom i pigmentima, a uz rubove svodnih polja izvedene su dekorativne šablonske trake vegetabilno-geometrijskog uzorka.¹⁰⁴ Oslikane su i sve svodne pete i površine oko zaglavnih kamenova koji su također bojeni i dodatno pozlačeni.¹⁰⁵ Na zaglavnom kamenu svoda ispod pjevališta zabilježena je i godina završetka obnove katedrale i majstorski znak graditelja Bolléa.¹⁰⁶ Svod ispod pjevališta, kao i svod predvorja, obojeni su svjetložutom oker bojom,¹⁰⁷ s tim da su ispod pjevališta dodatno naslikane

pojedinih pigmenata korištenih u tom sloju.

¹⁰⁰ HR-NAZG, AEM IV, 1883.–1885., *Izveštaj od 17. prosinca 1884.*, 15, sastavio H. Bollé: „(...) kod priugotavljanja nacrtu za slikariju držao sam se u glavnom načela da po sebi samoj liepa i bogata arhitektura u nutarnosti netreba prebogatog slikarije i polichromije, te da slikarija samo tomu služiti imade, da se ljepota linija i razmjera razgovjetnijom i zornijom učini.“ Također u: *Katolički list*, 4, 22. 1. 1885., 27–28. Slični se, iako jednostavniji i skromniji koncepti još i prije primjenjuju u Zagrebu (kapelica sv. Jurja, Maksimir), MARUŠEVSKI, 2009, 127.

¹⁰¹ Motivi dekoracija u 19. stoljeću bili su vrlo rašireni. Usporediti primjerice: JONES, 1986. Njima se često služio i Herman Bollé u obnovama, KRAŠEVAC, 2025.

¹⁰² HRZ, MAJER JURIŠIĆ (prir.), 2023, sv. II, sonde 54, 133, 238, 267, 436 i 449. Pri žbukanju su mjestimično primijenjena i ojačanja trstikom, vidjeti: HRZ, MAJER JURIŠIĆ (prir.), 2023, sv. IV, lab. izv. IRB 017-2535/1/2023, uzorak Z-8436.

¹⁰³ HRZ, MAJER JURIŠIĆ (prir.), 2023, sv. II, sonde 359, 379, 380, 382, 393, 396. Vrlo brzo nakon obnove, u dnevnom tisku izlazi vijest o nastalim oštećenjima na svodovima i zidovima oko zvonika. Istraživanje gradilišta tornjeva počelo je 1892., zbog pucanja zidova, ali i slijezanja tla, do čega je došlo zbog povećanja težine građevne

strukture. *Katolički list*, 52, 25. 12. 1890., 436; HR-HDA-905, Zbirka građevinskih nacrtu, sig. XXXII.53 crkve – Zagreb (katedrala). Vidjeti i članke u časopisu *Obzor* od 3. siječnja i 5. siječnja 1893.

¹⁰⁴ U zapadnim dijelovima lađa naslikane su oker zvijezde upisane u svjetloplavi krug, obrubljene tamnoplavo i s pozlaćenom točkom u sredini, a točke između zvijezda bile su oker boje. U svetišnom su pak dijelu i zvijezde i točke pozlačene. Zvijezde u zaključcima bočnih lađa zbog oštećenja nisu potvrđene. HRZ, MAJER JURIŠIĆ (prir.), 2023, sv. II, sonde 410, 412, 414, 417, 423, 425, 441.

¹⁰⁵ Motivi dekoracija nisu potpuno poznati zbog slabe očuvanosti, kao i otežanog uklanjanja recentnog sloja, no uglavnom su ponovljeni. Za pozlatu je korišteno pravo zlato, dok je u obnovi 1980-ih primijenjena imitacija (mjed). HRZ, MAJER JURIŠIĆ (prir.), 2023, sv. III, 1093; sv. IV, uzorak 27971.

¹⁰⁶ DAMJANOVIĆ, 2013, 155–157.

¹⁰⁷ Svjetložuti ton predvorja, bez dekoracija, bio je privremeno rješenje, no zadržan je. Restaurierung der Domkirche, *Agramer Zeitung* 238, 17. 10. 1885.

12. Oltar Svetog Križa s dekorativnim oslikom na zidu, autor nepoznat, snimljeno najvjerojatnije na prijelazu 19. u 20. stoljeće (MKM – FKB, inv. br. 46946)

Altar of the Holy Cross with decorative paint layers on the wall, photographer unknown, most likely taken at the turn of the 20th century (MKM – FKB, inv. no. 46946)

13. Detalj sondiranog dekorativnog plavog oslika izvedenog 1880-ih uz oltar Svetog Križa (arhiva HRZ-a, snimka: K. Gavrilica, 2022.) Detail of the decorative blue paint layers in the 1880s next to the altar of the Holy Cross (HRZ Archive, K. Gavrilica, 2022)

i bordure. Zidovi, stari stupovi i službe te kamena rebra starih svodova prelićeni su svjetlom oker bojom i na njima su iscrtani klesanci (sl. 1f), dok su novi stupovi u svetišnom dijelu ostavljeni neobojeni, kao i rebra na novoizgrađenim svodovima.¹⁰⁸ Jedini ukras tih rebara bila je pozlata na istaknutim dijelovima kako bi „konstruktivni element ostao čist i jasno se isticao“.¹⁰⁹ U višim su zonama zidovi s iscrtanim kvadrima raščlanjeni dekorativnim trakama s vegetabilno-geometrijskim motivima. Na pregradnim zidovima u svetišnom dijelu te zidovima koji poprečno dijele bočne lađe, trake prate arhitektonski luk zida, dok je u zapadnom dijelu bočnih lađa u vrhovima nasuprotnih pregradnih i zapadnih zidova naslikan i cvjetni vitičasto-vegetabilni ukras.¹¹⁰ Sličan, ali manji cvjetni motiv, naslikan je i na zidovima između bočnih lađa i središnje lađe u zapadnom dijelu katedrale. Ostali lukovi istaknuti su samo crvenim i plavim linijama uz rubove.

Do posvete katedrale u studenome 1885., u svetištu su uređena i sjedala za kanonike i prebendare, na kojima su bogato ukrašeni i pozlačeni zabati iznad niša, dok su bočni zidovi oslikani motivima sagova.¹¹¹ Oko sjedala Čazmanskoga kaptola u južnoj lađi izveden je oslik s vitičastim vegetabilnim motivima i dvobojnim kvadrima.¹¹² Obojene su, i dijelom pozlaćene, bile i niše u zaključcima bočnih lađa.¹¹³ Zona ispod kamenog vijenca kojim su zaključene donje zone bočnih zidova katedrale bila je dekorirana uskom trakom s motivom kvadratičastog uzorka, tamno-plave, svjetlije plave i crvene boje.¹¹⁴ Svi ti oslici nisu nastali istodobno, o čemu svjedoče i fotografije pojedinih

108 Stari kameni elementi u pravilu su prethodno već više puta bojeni, ili zbog oštećenja krpani, pa je novo obojenje izvedeno da bi se imitirala kamena struktura, s tim da su novi dijelovi kamenih rebara bili bojeni samo uz zaglavne kamene i kapitele kako bi se povezali u cjelinu.

109 Restaurirung der Domkirche, *Agramer Zeitung*, 160, 12. 7. 1884.

110 Ukras čine plavi i crveni cvjetovi i peterodijelni shematizirani račvasti zeleni listovi. Detaljan opis svih elemenata oslika: HRZ, MAJER JURIŠIĆ (prir.), 2023, sv. III, 1016–1019.

111 *Katolički list*, 32, 6. 8. 1885., 255; Restaurirung der Domkirche, *Agramer Zeitung*, 160, 12. 7. 1884., Restaurirung der Domkirche, *Agramer Zeitung*, 168, 25. 7. 1885. Motiv sagova izabran je možda u duhu tradicije: „Godine 1624. srušio se svod nad svetištem stradao u požaru. Tom prilikom spašavani su sagovi što su visjeli s obiju strana velikog oltara.“ MARUŠEVSKI, 2009, 253, bilj. 49, citirajući rukopis J. Kocijanica. Usporediti i podatke iz vizitacije iz 1792. godine. O rezultatima sondiranja donjih zona zidnih površina u zaključku svetišta u: HRZ, MAJER JURIŠIĆ (prir.), 2023, sv. II, sonde 87–105.

112 Uokolo sjedala Čazmanskoga kaptola sondiranjem je utvrđeno više slojeva naliča. HRZ, MAJER JURIŠIĆ (prir.), 2023, sv. II, sonde 108–121. Restaurirung der Domkirche, *Agramer Zeitung*, 238, 17. 10. 1885.

113 Niše su bile višekratno bojene. HRZ, MAJER JURIŠIĆ (prir.), 2023, sv. II, sonde 122–124, 131, 136.

114 HRZ, MAJER JURIŠIĆ (prir.), 2023, II, sonde 438, 447. I na samom kamenom vijencu, kao i na kamenim profilacijama ulaza u tornjiće, mjestimično su utvrđeni tragovi obojenja.

ZATEČENO STANJE VRHA
ZAPADNOG ZIDA JUŽNOG BRODA

15. Grafička dokumentacija oslika izvedenog u obnovi 1980-ih i dekorativnog oslika s kraja 19. stoljeća, detalj svodnog polja 20 (arhiva HRZ-a, snimio: SKIMI64 d.o.o., crtao: M. Deak, 2023.)

Graphic documentation of the paint layer applied during the renovation in the 1980s and decorative paint layer from the end of the 19th century, detail of vault field 20 (HRZ Archive, SKIMI64, M. Deak, 2023)

dijelova katedrale s kraja 19. stoljeća.¹¹⁵ Primjerice, novi su oltari u bočnim lađama prislonjeni uz zidove prethodno obojene motivom klesanaca,¹¹⁶ a tek su naknadno oko njih izvedene dekoracije s imitacijom sagova s motivima cvjetova, ornamenata i pozlate (sl. 12 i 13).¹¹⁷ Nešto kasnije, vjerojatno između 1892. i 1895. godine, oslikan je i dio svetišnog zida između zabata kanoničkih niša i kamenog vijenca.¹¹⁸

115 Izgledno je, zbog istoga motiva dekoracije, da su najprije izvedeni oslici oko oltara Svetog Križa i sv. Ćirila i Metoda, dok su dekoracije u smeđim tonovima nastale nešto kasnije. Usporediti fotografiju barokne propovjedaonice koju je 1892. snimio Hubert Vaffier (MKM – FKB, inv. br. 67969) i fotografiju nepoznatoga autora koja prikazuje oltar Svetog Križa, snimljenu najvjerojatnije na prijelazu 19. u 20. stoljeće (MKM – FKB, inv. br. 46946).

116 O oltarima sv. Josipa, sv. Petra i Pavla, Svetog Križa, sv. Jeronima, sv. Ćirila i Metoda u: DAMJANOVIĆ, 2013, 169–171; KRAŠEVAC, 2025. Oslikani kvadri dokumentirani su na više mjesta, primjerice iza oltara sv. Jeronima. HRZ, MAJER JURIŠIĆ (prir.), 2023, sv. II, sonda 42 i ispod smeđeg dekorativnog oslika, sonda 21, 74 i 80.

117 Oko oltara Svetog Križa i oltara sv. Ćirila i Metoda sačuvana su dva sloja naslikane dekoracije, mlađi plavi i stariji smeđi, iako je uz oltar Svetog Križa isprva bila planirana crna mramorna rezbarena i pozlaćena oplata kako bi se oltar istaknuo. Restauracija stolne crkve, *Narodne novine*, 258, 9. 11. 1888. Oko oltara sv. Josipa, sv. Petra i Pavla i sv. Jeronima, te oko i iza oltara Majke Božje Kraljice (premješten u katedralu iz kapele sv. Stjepana sredinom 20. stoljeća) naslikan je isti tip dekoracije, sa smeđom podlogom, cvjetovima i pozlaćenim detaljima. HRZ, MAJER JURIŠIĆ (prir.), 2023, sv. II, sonde 21–23, 25–27, 29–42, 72–75, 77–80, 82–84.

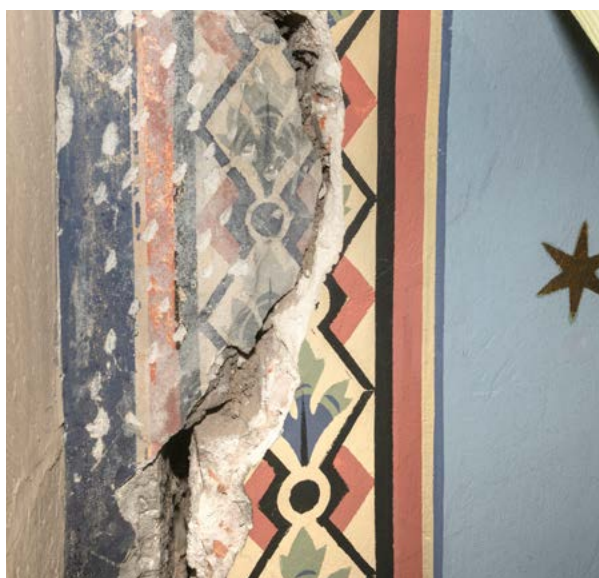
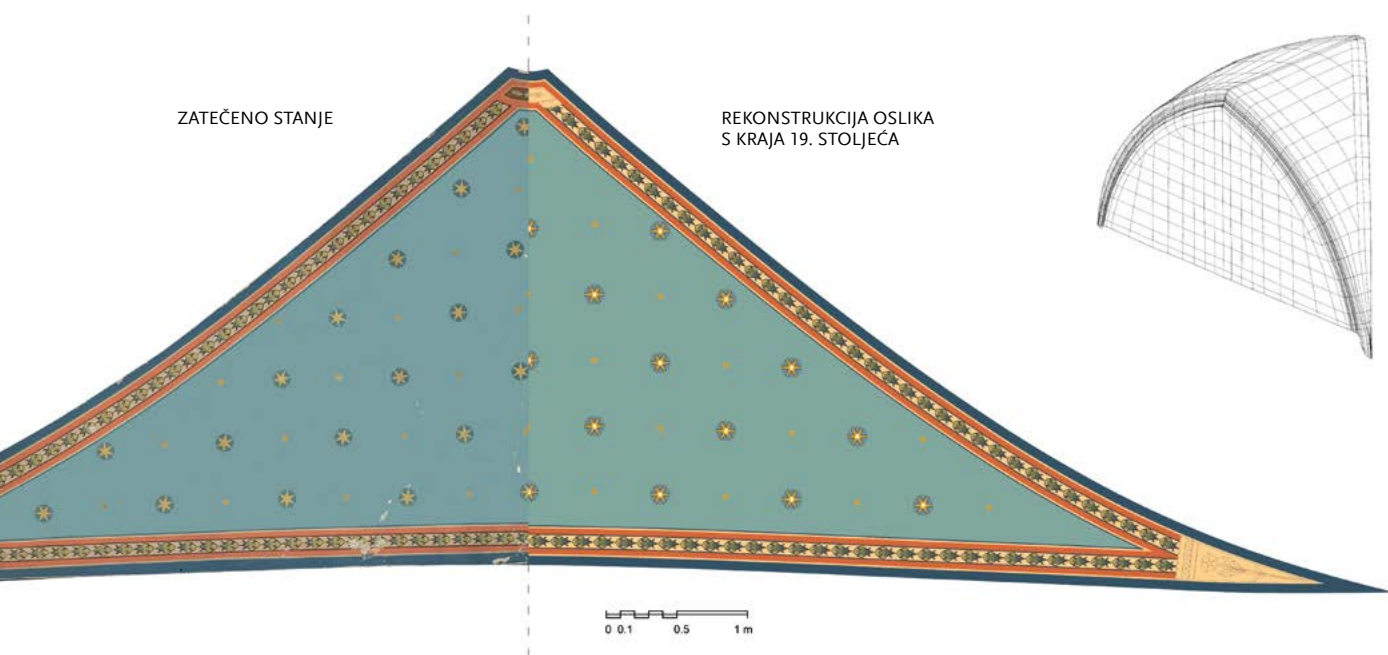
118 Na fotografiji koju je snimio Hubert Vaffier 1892. (MKM – FKB, inv. br. 67968) dekoracije iznad niša u svetištu još nisu vidljive. Dekorativni oslik vidljiv je na fotografiji Ivana Standla iz 1895. (MGZ). Tragovi oslika i pozlate na tankom sloju žbuke i oker naliča utvrđeni su sondama, HRZ, MAJER JURIŠIĆ (prir.), 2023, sv. II, sonde 103, 156. Detaljnije je oslik vidljiv na fotografiji Kamila Dočkala iz 1940. godine, RZK N 150.

I prostor sakristije je, nakon temeljite poslijepotresne arhitektonske obnove i rušenja pregradnog zida (sl. 9), potpuno uređen. Zidovi i svodovi su prema potrebi nanovo žbukani, a potom ličeni. Na zidovima su, kao i u katedrali, svijetlim oker naličjem iscrtani klesanci, s tim da je u staroj sakristiji obojenje upotpunjeno crvenim trakama uz rub lukova i vodoravno sredinom zidova.¹¹⁹ U istočnoj prostoriji stare sakristije otkrivene su i restaurirane srednjovjekovne zidne slike, uključujući i oslik na kamenim rebrima.¹²⁰ Svodovi zapadne prostorije obojeni su svijetlom zeleno-plavom bojom s rubnom crvenom i crnom dekorativnom trakom.¹²¹ Novoizgrađena kapela, odnosno nova sakristija, također je opremljena potrebnim inventarom i oslikana. Osim imitacije klesanaca na zidovima, svetišni dio istaknut je naslikanom ovješenoj zavjesom sa šablonskim motivom crvenog cvijeta na zelenoj podlozi, svodna polja obojena su svijetlim okerom i dekorativnim trakama uz rubove, a kamene profilacije konzola, zaglavljenih kamenova i razdjelnog vijenca naglašene su pozlatom

119 Na južnom je zidu istočnog traveja stare sakristije između svjetlosive žbuke i sloja s imitacijom klesanaca pronađen još jedan, tamnoplavi nalič u zoni iznad horizontalne crvene linije. Moguće je da se radi o prvotnoj namjeri oslikavanja toga dijela zida (prema otkrivenom srednjovjekovnom predlošku), no u konačnici su ipak naslikani klesanci. HRZ, MAJER JURIŠIĆ (prir.), sv. II, sonde 208, 209, 211–215.

120 HRZ, MAJER JURIŠIĆ (prir.), 2023, sv. II, sonde 206, 207, 216, 217, 219, 220, 226, 228–231; sv. III, 1049–1076. O pronalasku i radovima na oslicima u: WYROUBAL, 1954.

121 Za obojenja vidjeti: HRZ, MAJER JURIŠIĆ (prir.), 2023, sv. II, sonde 238–240, 242–249, 252–255; sv. III, 1092–1095.

15. Detalj oslika na svodu katedrale s kraja 19. stoljeća i oslika izvedenog u obnovi 1980-ih, stanje nakon potresa 2020. godine (arhiva HRZ-a, snimka: K. Gavrilica, 2022.)

Detail of the paint layer on the cathedral vault from the end of the 19th century and the paint layer applied during the renovation in the 1980s, condition after the 2020 earthquake (HRZ Archive, K. Gavrilica, 2022)

i višebojnim obojenjem.¹²² U prostoru riznice u tom su sloju zidovi i svodna polja bojeni bijelo, kao i danas, a oštećenosti građevne strukture, žbuka i naliča pridonijela

je Bolléova promjena pozicija i veličine otvora, uz prethodne pregradnje.¹²³

Nedjeljivo od arhitektonskih oblika i bogatog sakralnog inventara vrsne umjetničke izvedbe, dekorativni zidni oslik s kraja 19. stoljeća čini cjelinu simetrično raspoređenih ornamentalnih uzoraka po prostornim cjelinama unutrašnjosti, što se i danas iščitava na zatečenom sloju oslika u katedrali koji ga gotovo u cijelosti ponavlja. Tim je oslikom istaknuta arhitektonska struktura i svi njezini zasebni elementi. Za razliku od prethodnih bojenih slojeva koji su u pravilu činili samo podlogu, biranim je tonovima kolorit dobio na značenju te su jasnije definirane granice prostora, zaključene naslikanim zvjezdanim nebom.

Radovi u 20. stoljeću

Posljednjih stotinu godina nije se puno radilo na uređenju zidova ili svodova, niti su nastale neke veće promjene u unutrašnjosti katedrale. Na zapadnom zidu južne lađe izveden je glagoljički natpis 1942. godine,¹²⁴ a 1949. su ponovno restaurirane zidne slike u sakristiji.¹²⁵

Današnji dekorativni oslik stupovlja, zidova i svodova katedrale je onaj iz osamdesetih godina 20. stoljeća. Iako prema motivima srodan onome s kraja 19. stoljeća (sl. 14 i 15), razlikuje se po tehnologiji izrade i tonovima boja.¹²⁶

¹²³ HRZ, MAJER JURIŠIĆ (prir.), 2023, sv. II, sonde 270–275, 277.

¹²⁴ Natpis je postavila Družba Braće Hrvatskoga Zmaja; HRZ, MAJER JURIŠIĆ (prir.), 2023, sv. III, 903.

¹²⁵ WYROUBAL, 1954.

¹²⁶ HRZ, MAJER JURIŠIĆ (prir.), 2023, sv. III, 1077–1113. Usporediti i ondje priložene grafičke priloge usporedbe zatečenog stanja zidnog

¹²² HRZ, MAJER JURIŠIĆ (prir.), 2023, sv. II, sonde 158–194.

16. a i b Pogledi na svodove glavne lađe katedrale, dekorativni oslik iz 1980-ih (arhiva HRZ-a, snimka: K. Gavrilica i Lj. Gamulin, 2022.)
View towards the vaults of the main nave, decorative paint layer from the 1980s (HRZ Archive, K. Gavrilica, Lj. Gamulin, 2022)

17. Primjeri šablona izrađenih za oslikavanje katedrale potkraj 20. stoljeća (RZK N 172)

Examples of templates made for painting of the cathedral made for the renovation at the end of the 20th century (RZK N 172)

Obnova je bila nužna jer je katedrala bila u izrazito lošem stanju zbog višegodišnjega prokišnjavanja. Izvedena je na inicijativu Zagrebačke nadbiskupije i pod nadzorom Regionalnoga zavoda za zaštitu spomenika kulture¹²⁷ koji u kolovozu 1983. godine, zbog složenosti radova, osniva Komisiju za rješavanje problema obojenosti svodova

zagrebačke katedrale.¹²⁸ Dekorativni oslik prepoznat je kao dio Bolléovog uređenja te je iz toga razloga podržana njegova obnova uz prezentaciju pojedinih srednjovjekovnih elemenata (sl. 16).¹²⁹ Šablonski motivi pritom su

oslika i rekonstrukcije sloja s kraja 19. stoljeća.

127 KOZG, Rješenje Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture – prethodna dozvola br: 04-UP/I-696/8, Zagreb, 3. kolovoza 1983.

128 Rješenjem su imenovani sljedeći članovi: Žarko Domljan, Edo Kovačević, Joža Ladović, Zdenka Munk, Ljiljana Nikolajević, Tihomil Stahuljak i Mirjana Visin. KOZG, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu; Rješenje o imenovanju komisije za rješavanje problema obojenosti svodova zagrebačke katedrale broj: 04-UP/I-596/4-BL/BS-83; Zagreb, 30. kolovoza 1983.

129 KOZG, Zapisnik sa sastanka Komisije za rješavanje problema obojenosti svodova zagrebačke katedrale (30. kolovoza 1983.).

i slikarski dokumentirani,¹³⁰ a u soboslikarskim i ličilačkim radovima korištene su industrijske boje (sl. 17).¹³¹ Oslik s imitacijom sagova oko oltara u bočnim lađama i uokolo sjedala Čazmanskoga kaptola preličen je i nije ponovljen, kao ni pojedini manji detalji, poput motiva cvjetova u gornjim zonama pregradnih zidova zapadnog dijela katedrale i neke jednobojne trake, dok je naslikana tkanina oko prebendarskih sjedala u svetištu i danas vidljiva.¹³² Izvedeni su i konzervatorsko-restauratorski radovi na zidnoj slici *Kušnja gorkom vodom* i na slovima crvenog natpisa u zaključku južne lađe. Istih godina prebojeni su svi zidovi i svodovi u staroj i novoj sakristiji, kao i u prostoru riznice, no zadržana je prezentacija srednjovjekovnih zidnih slika.¹³³

Zaključak

Uređenje neke katedrale zasigurno je raskošnije i impozantnije negoli uređenje neke druge sakralne građevine. Već i njezino značenje kao istaknutog i žarišnog mjesta bogoslužja i duhovnog razmišljanja te u vjerskom životu općenito, upućuje na to da će se izboru opreme i narudžbama sakralnog inventara pristupiti s pomnom brižnošću, težeći ispunjavanju estetskih načela pojedinog vremena u kontekstu povijesnog i kulturnog značenja. To svakako podrazumijeva i veće mogućnosti financiranja, a ujedno će pritom pozornost biti usmjerena na trajnost i dugovječnost primijenjenih materijala i tehnika, stvarajući funkcionalan i smislen prostor koji omogućuje okupljanje, liturgijska slavlja i doživljaj susreta s Bogom. Rijetkost je u sakralnim građevinama, toliko velikih dimenzija, i toliko starih poput zagrebačke katedrale, da možemo uprizoriti cjeloviti vizualni dojam izgleda unutrašnjosti iz nekih od ranijih faza.¹³⁴ Zbog građevinskih promjena često su za to nužni elementi poništeni, a oni sačuvani daju nam tek djelomični uvid u neke od osobitosti. Ne misli se pritom

samo na sakralni inventar, brojne oltare, skulpture, slike, predmete od skupocjenih materijala ili klesane elemente, nego i na opći dojam koji uz građevne oblike nudi i boja. Kolorit je, uz volumen, svjetlo, pa i zvuk, iznimno bitna odrednica u sagledavanju i poimanju prostora, a izbor korištene palete neupitno utječe na ukupni doživljaj.

Ovim tekstom ponuđeni su neki odgovori na upravo tu komponentu nekadašnjega izgleda zagrebačke katedrale, na boju i oslike njezinih zidova i svodova.¹³⁵ Još je na početku spomenuto kako su te površine više puta bile „čišćene“, odnosno naliči i žbuke su strugani i prani, pa su prikupljanje podataka i rekonstrukcija mogućega obojenja bili otežani. Tome je pridonijela i vebna unutrašnjost katedrale i njezina iznimna veličina, jer se na zidovima, stupovima i svodovima trebalo na više mjesta iznova provjeravati prethodno utvrđeno. Na nekim površinama bila su očuvana samo po dva ili tri naliča i vrlo je malo pozicija na kojima su na istom mjestu pronađeni baš svi povijesni slojevi obojenja, ali su najčešće na nešto široj površini ipak utvrđeni i oni koji su nedostajali. U određivanju stratigrafije na kamenim klesancima kojima je katedrala građena, kao i na žbukama koje su pokrile opečnu građu svodova, a mjestimice su dokumentirane i na zidovima, primijenjen je širok spektar konzervatorske i restauratorske metodologije, upotpunjavajući poznate povijesne podatke i omogućujući točnije određivanje u neko razdoblje (sl. 18 i 19).¹³⁶ Obojenje je tako svojevrstni ključ u odgonetanju povijesnih faza zagrebačke katedrale; ono proširuje složeni mozaik svega onoga što je čini iznimnom, ne samo u liturgijskom nego i u umjetničkom dosegu, jer ona „spada bez dvojbe među najljepše crkvene građevine u monarhiji te zasvjedočava krasnoumnost, idealnu naobraženost i za lijepo i uzvišeno požrtvornost tadašnje generacije koja je ovaj kršćanski spomenik podigla i nama predala.“¹³⁷

130 Sheme oslika čuvaju se u Riznici katedrale, a izveo ih je Vlado Pavlek. RZK N 172.

131 KOZG, Zapisnik sa sastanka Komisije za rješavanje problema obojenosti svodova zagrebačke katedrale (30. kolovoza 1983.). Analizom je potvrđen sintetski materijal, dokumentacija HRZ-a, lab. izv. 257/2024. Na oslicima su radili Vlado Pavlek i Josip Oštrak te Dragutin Mladić sa suradnicima. Restauratorski zavod Hrvatske izveo je 1983. i 1984. godine pozlatu zvjezdica i točki na svodnim poljima. Voditelj stručnog tima u 1984. godini bio je Franjo Mrnjec.

132 KOZG, Zapisnik o obavljenom očevidu u zagrebačkoj katedrali i Prijedlog obnove slikane dekoracije u svetištu katedrale s troškovnikom, RZH, sastavila Edita Usenik (23. 11. 1983.). Dodatno su istraživana obojenja u prizemnoj zoni svetišta i starija dekoracija sa zlatnim obrubima.

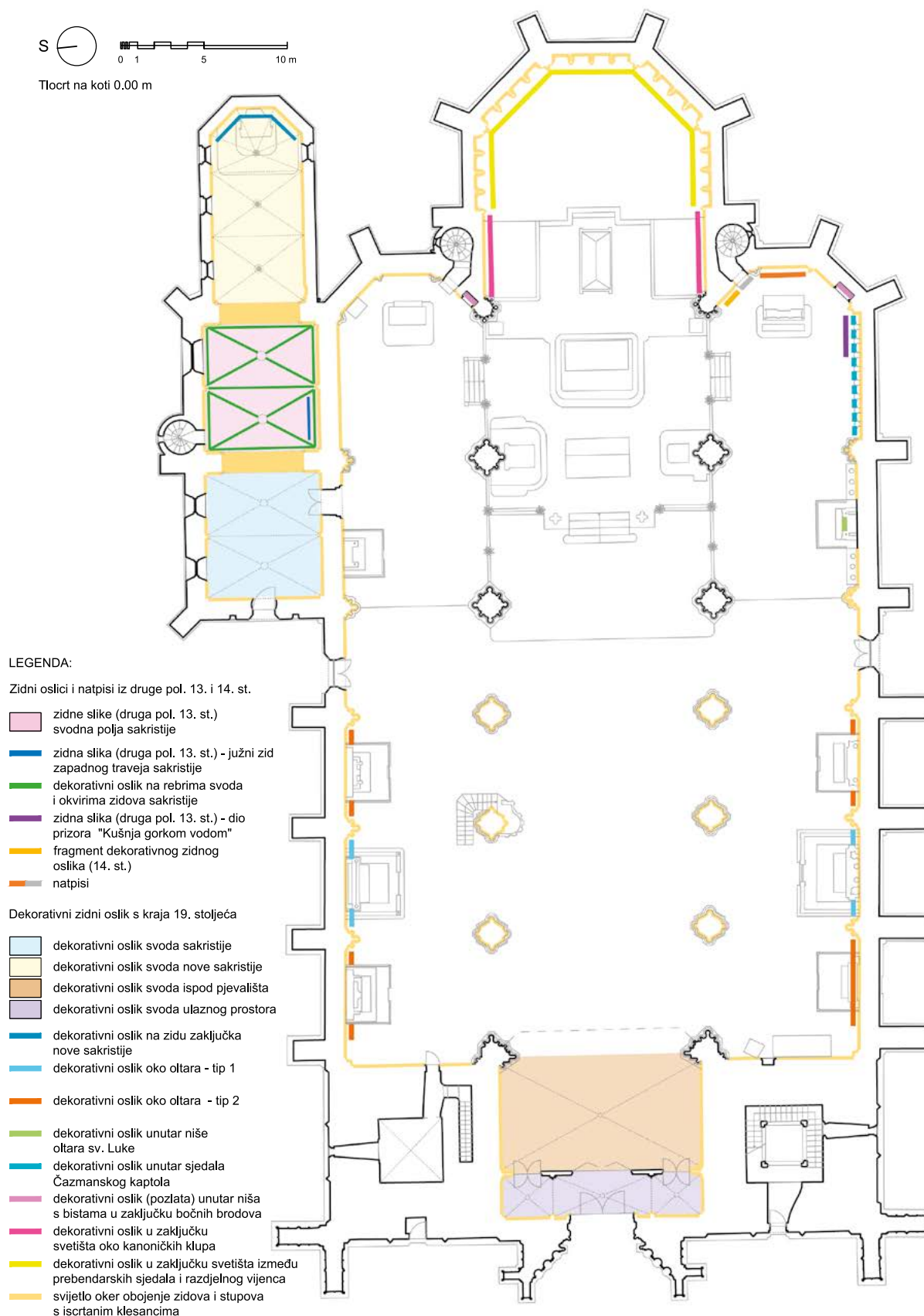
133 O restauratorskim radovima na srednjovjekovnim zidnim slikama u drugoj polovici 20. stoljeća u: KRULIĆ, ŠURINA, 2025.

134 Prezentacija nalaza u stručnoj javnosti vrlo je bitna jer istraživanje obojenja unutrašnjosti crkava obogaćuje naš pogled na njihov izgled kroz povijest. Pritom nam uvelike pomažu i vizualizacije faza tih prostora. Dok se o promjenama boja na pročeljima često pisalo, i u domaćoj i u stranoj literaturi, o bojama u unutrašnjosti to nije slučaj. Usporediti: FUCHS, HUBEL, 2019; RANDLA, HIIOP, 2021, 61–63; SCHRÖCK, 2021, 285–296.

135 Usmjerenost na definiranje kolorističkog elementa koji uvelike određuje konačni izgled neke građevine nužno je interdisciplinarni problem koji se često zanemaruje, FACHECHI, 2014, 90.

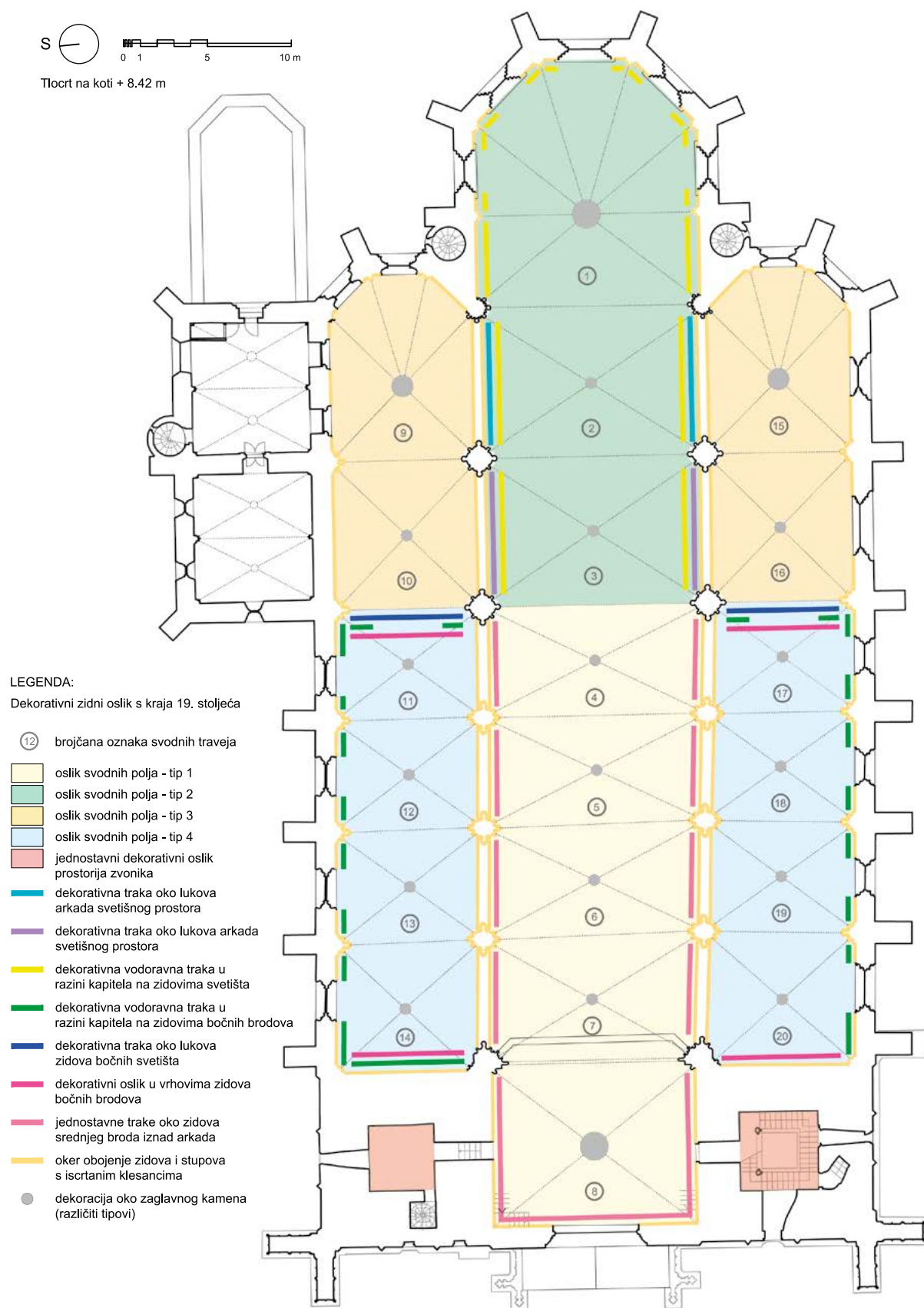
136 Konzervatorsko-restauratorskim istraživanjima utvrđena su povijesna obojenja katedrale, vidjeti: HRZ, MAJER JURIŠIĆ (pripr.), 2023, sv. I–IV. Sondiranje: Matija Deak, Miroslav Jelenčić, Kristina Krulić, Krasanka Majer Jurišić, Bojan Braun, Josip Brekalo, Josip Demo, Adela Filip, Antonija Gluhan, Željko Hnatjuk, Ivana Jerković, Lara Kreš, Ramona Mavar, Daniel Pajić i Fani Župan iz HRZ-a, uz vanjske suradnike: Nika Knežević, Ana Mlinarić, Tomica Paradi, Luka Ružić Stasiow i Klara Tuđa. Uz laboratorijske analize (određivanje pigmenta, veziva, sastava i starosti materijala, izradu mikropresjeka i određivanje stratigrafije, što su obavili Domagoj Mudronja, Ana Bogi, Mirjana Jelinčić, Margareta Klofutar iz Prirodoslovnog laboratorija HRZ-a i Jadranka Barešić, Ines Krajcar Bronić i Andreja Sironić iz Laboratorija za mjerenje niskih radioaktivnosti Instituta Ruđer Bošković), utvrđivanje šablonskih dekoracija s kraja 19. stoljeća i njihovo dokumentiranje *in situ* u mjerilu 1:1 i izradu ton-karti (Adela Filip, Ramona Mavar, Lara Kreš, Matija Deak), pripremljena je i fotografska dokumentacija (Katarina Gavrilić, Ljubo Gamulin) i napravljene su grafičke rekonstrukcije (Matija Deak).

137 BOLLÉ, 1884, 20.

18. Prikaz pozicija srednjovjekovnih slika i natpisa i dekorativnog oslika s kraja 19. stoljeća u katedrali – tlocrt prizemlja (arhiva HRZ-a, pripremili: E. Šurina, M. Deak, K. Krulić i T. Prpić, 2024.)

Position of medieval paintings and inscriptions and decorative paint layer from the end of the 19th century – ground plan (HRZ Archive, prepared by: E. Šurina, M. Deak, K. Krulić and T. Prpić, 2024)

19. Prikaz pozicija srednjovjekovnih slika i natpisa i dekorativnog oslika s kraja 19. stoljeća u katedrali – tlocrt na razini +8,42 m (arhiva HRZ-a, pripremili: E. Šurina, M. Deak, K. Krulić i T. Prpić, 2024.)

Position of medieval paintings and inscriptions and decorative paint layer from the end of the 19th century – plan at the level of +8.42 m (HRZ Archive, prepared by: E. Šurina, M. Deak, K. Krulić and T. Prpić, 2024)

Izvori

HDA

HR-HDA-905, Zbirka građevinskih nacrti

HRZ

Arhiva RZH-a

Dokumentacija (program Kaptol, Katedrala Uznesenja Blažene Djevice Marije i sv. Stjepana i Ladislava, šifra 222)

HRZ, MAJER JURIŠIĆ KRASANKA (prir.), Zagreb, Kaptol, Katedrala Uznesenja Blažene Djevice Marije i sv. Stjepana i Ladislava, konzervatorski elaborat, HRZ, Zagreb, 2023.

MKM RH

Uprava za zaštitu kulturne baštine, fototeka i arhiva

Arhiva KOZG

MGZ

Zbirka slikarstva

NAZG

HR-NAZG-35, KV

HR-NAZG, AEM

RZK

Zbirka nacrti

Zbirka dokumenata

KOCIJANIĆ JURAJ, *Zagrebačka katedrala*, 1943. – 1959., rukopis

Literatura

AUTENRIETH PETER, Architettura dipinta, u: *Enciclopedia dell'arte medievale*, Romanini ur. Maria Angiola, vol. II, Rim, 1991., 380–397

BARIČEVIĆ DORIS, Glavni oltar zagrebačke katedrale iz 1632. godine, *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti*, 10–11 (1967./1968.), 99–116

BARIČEVIĆ DORIS, Oltari Sebastijana Petruzzija u zagrebačkoj katedrali, *Tkalčić: Godišnjak Društva za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije*, 1 (1997.), 71–400

BOLLÉ HERMAN, *Program o obnovi prvostolne crkve zagrebačke*, Zagreb, 1884.

BOTICA DUBRAVKA, Zvonici građeni po uzoru na stari zvonik zagrebačke katedrale, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 25 (2001.), 199–208

BOTICA DUBRAVKA, Gotika u baroku. Problemi stila u arhitekturi 17. stoljeća na izabranim primjerima, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 28 (2004.), 114–125

CVETNIĆ SANJA, *Ikonografija nakon Tridentskoga sabora i hrvatska likovna baština*, Zagreb, 2007.

CVETNIĆ SANJA, Likovna oprema stare zagrebačke (prvo) stolnice, *Hrvatska revija*, 1 (2023.), 16–20

CVITANOVIĆ ĐURĐICA, Graditelj Hans Alberthal, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 8 (1984.), 63–71

ČORAK ŽELJKA, Zagrebačka katedrala i XIX. stoljeće, u: Ana Deanović, Željka Čorak, *Zagrebačka katedrala*, Zagreb, 1988., 257–354

DAMJANOVIĆ DRAGAN, Neogotički tornjevi zagrebačke katedrale – stil i kontekst, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 29 (2005.), 259–276

DAMJANOVIĆ DRAGAN, Herman Bollé i obnova građevina zagrebačkog Stolnog kaptola, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 34 (2010.), 131–148

DAMJANOVIĆ DRAGAN, *Arhitekt Herman Bollé*, Zagreb, 2013.
DAMJANOVIĆ DRAGAN, Architect Herman Bollé and German Neo-Renaissance in Croatian Architecture in the Late 19th Century, *Zeitschrift für Kunstgeschichte*, 76 (2013. a), 385–408
DAMJANOVIĆ DRAGAN, *Veliki zagrebački potresi*, Zagreb, 2021.

DAMJANOVIĆ DRAGAN, Počeci i koncepti restauriranja zagrebačke katedrale 1870-ih godina, *Preplet starog i novog: ususret obnovi zagrebačke katedrale. Portal: godišnjak Hrvatskog restauratorskog zavoda*, 16 (2025.), 487–505

DEANOVIĆ ANA, Zagrebačka katedrala (od XI. do sredine XIX. stoljeća), u: Ana Deanović, Željka Čorak, *Zagrebačka katedrala*, Zagreb, 1988., 7–90

DEANOVIĆ ANA, *Biskupska kapela sv. Stjepana Prvomučnika u Zagrebu: spomenik slikarstva XIV. stoljeća*, Zagreb, 1995.

DOBRICA LADISLAV, Opis Zagrebačke katedrale u kanonskoj vizitaciji Katedralnog arhiđakonata 1792. godine, *Preplet starog i novog: ususret obnovi zagrebačke katedrale. Portal: godišnjak Hrvatskog restauratorskog zavoda*, 16 (2025.), 191–205

DOBRONIĆ LELJA, *Biskupski i kaptolski Zagreb*, Zagreb, 1991.

DOBRONIĆ LELJA, *Renesansa u Zagrebu*, Zagreb, 1994.

DOBRONIĆ LELJA, Timotej, u: *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*, ur. Franko Mirošević, Zagreb, 1995., 65–80

DOBRONIĆ LELJA, Ladislav iz Kabola, u: *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*, ur. Franko Mirošević, Zagreb, 1995., 103–116

FACHECHI GRAZIA MARIA, Quando le cattedrali non erano bianche: uso e funzione del colore nell'architettura sacra medievale, u: *Il mito del bianco in architettura*, ur. Massimo Zammerini, Rim, 2014.

FACHECHI GRAZIA MARIA, Senso del colore e assenza di colori nell'architettura sacra medievale e nelle sue 'rivelazioni' in Italia: qualche considerazione sulla facies esterna, *Opus Incertum*, 2 (2017.), 18–33

FUCHS FRIEDRICH, HUBEL ACHIM, *Die farbige katedrale*, Regensburg, 2019.

GUERIN DENISE A., PARK YOUNGSOON, YANG SEHWA, Development of an instrument to study the meaning of color in interior environments, *Journal of Interior Design*, 20 (1995.), 31–41

HORVAT ANĐELA, Skulptura Parlerovog kruga u zagrebačkoj katedrali, *Zbornik za umjetnostno zgodovino*, 5–6 (1959.), 245–264

HORVAT ANĐELA, Neogotički kolos-kipovi u Zagrebu 1847. i razmatranja o pojavi historicizma u Zagrebu, *Iz starog i novog Zagreba*, 2 (1960.), 225–238

HORVAT ANĐELA, Je li Bernardo Bobić slikar ciklusa krilnih oltara zagrebačke katedrale?, *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti*, 8–9 (1963–1966.), 131–141

HORVAT ANĐELA, Čudovišna galerija zagrebačke katedrale – o skulpturama praških Parlera, *Kaj: Časopis za kulturu i prosvjetu*, 2 (1979.) 39–58

- HORVAT RUDOLF, *Prvostolna crkva u Zagrebu*, Zagreb, 1941.
- HORVAT ZORISLAV, Izgradnja lađe zagrebačke katedrale, *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti*, 23 (1980.), 67–98
- HORVAT-LEVAJ KATARINA, Zagrebačka katedrala u 17. i 18. stoljeću – biskupi kao naručitelji i Hans Alberthal kao graditelj i obnovitelj, *Preplet starog i novog: ususret obnovi zagrebačke katedrale. Portal: godišnjak Hrvatskog restauratorskog zavoda*, 16 (2025.), 137–156
- IVANDIJA ANTUN, Propovjedaonica zagrebačke katedrale, *Bogoslovska smotra*, 35/2 (1965.), 313–341
- IVANDIJA ANTUN, Prilozi za građevnu povijest zagrebačke katedrale, *Croatia Christiana periodica*, V/8 (1981.), 1–13
- JELENČIĆ MIROSLAV, MAJER JURIŠIĆ KRASANKA, Novi tragovi srednjovjekovnih struktura zagrebačke katedrale, *Preplet starog i novog: ususret obnovi zagrebačke katedrale. Portal: godišnjak Hrvatskog restauratorskog zavoda*, 16 (2025.), 103–135
- JONES OWEN, *Die grammatik der ornamente*, London, 1986.
- KARAMAN LJUBO, Bilješke o staroj katedrali, *Bulletin JAZU*, 11/1–2 (1963.), 1–46
- Katolički list*, 11 (13. 3. 1884.), 84–95; 32 (6. 8. 1885.), 255; 4 (22. 1. 1885.), 27–28; 52 (25. 12. 1890.), 436
- KLAJČIĆ NADA, *Zagreb u srednjem vijeku*, Zagreb, 1982.
- KNIEWALD DRAGUTIN, Najstariji inventari zagrebačke katedrale, *Starine Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, knj. 43 (1951.), 49–81
- KOBLER FRIEDRICH, KOLLER MANFRED, Farbigkeit der Architektur, u: *Reallexikon zur deutschen Kunstgeschichte*, ur. Otto Schmitt, vol. 7, Stuttgart, 1981., 274–428
- KOLARIĆ JURAJ, Maksimilijan Vrhovac; Aleksandar Alagović, u: *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*, ur. Franko Mirošević, Zagreb, 1995., 427–445; 447–458
- KORADE MIJO, Petar Domitrović; Franjo Ergelski; Benedikt Vinković; Martin Bogdan; Franjo Klobusiczky; Franjo Thau-szy, u: *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*, ur. Franko Mirošević, Zagreb, 1995., 297–304; 307–313; 315–325; 327–331; 399–402; 410–411
- KOŽUL STJEPAN, Doprinos Ivana Krstitelja Tkalčića obnovi zagrebačke prvostolnice, u: *Život i djela Ivana Krstitelja Tkalčića*, ur. Stjepan Razum, Zagreb, 2006., 73–126
- KRAŠEVAC IRENA, Oltari zagrebačke katedrale izrađeni prema nacrtima Hermana Bolléa u službi „jedinstva i čistoće stila“, *Preplet starog i novog: ususret obnovi zagrebačke katedrale. Portal: godišnjak Hrvatskog restauratorskog zavoda*, 16 (2025.), 287–102
- KRČELIĆ BALTAZAR ADAM, *Povijest stolne crkve zagrebačke*, Zagreb, 1994.
- KRULIĆ KRISTINA, ŠURINA EDITA, Srednjovjekovni zidni oslici u zagrebačkoj katedrali, *Preplet starog i novog: ususret obnovi zagrebačke katedrale. Portal: godišnjak Hrvatskog restauratorskog zavoda*, 16 (2025.), 209–225
- KUKULJEVIĆ SAKCINSKI IVAN, *Prvostolna crkva Zagrebačka, opisana s gledišta povjesnice, umjetnosti i starinah*, Zagreb, 1856.
- KURMANN PETER, Als die Kathedralen farbig waren, u: *Farbe im Mittelalter. Materialität – Mediahtat – Semantik*, ur. Ingrid Bennewitz, Andrea Schindler, Berlin, 2011., 31–46
- LUKINOVIĆ ANDRIJA, Eberhard; Ivan Alben; Šimun Erdödy; Matija Bruman, u: *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*, ur. Franko Mirošević, Zagreb, 1995., 163–175; 181–186; 233–237; 251–253
- MARKOVIĆ VLADIMIR, Andeo iz zagrebačke katedrale, *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti*, 49 (2006.), 99–105
- MARUŠEVSKI OLGA, Katedrala u vremenu i prostoru, *Život umjetnosti*, 41/42 (1987.), 97–127
- MARUŠEVSKI OLGA, Juraj Haulik; Josip Mihalović, u: *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*, ur. Franko Mirošević, Zagreb, 1995., 461–473; 475–478
- MARUŠEVSKI OLGA, Herman Bollé – arhitekt, restaurator i obrtnik, u: *Historicizam u Hrvatskoj*, ur. Vladimir Maleković, Zagreb, 2000., 52–61
- MARUŠEVSKI OLGA, *Iso Kršnjavi kao graditelj*, Zagreb, 2009.
- MARUŠIĆ MATKO, Povijest izgradnje zagrebačke katedrale do početka 16. stoljeća – kratki pregled dosadašnjih spoznaja, *Preplet starog i novog: ususret obnovi zagrebačke katedrale. Portal: godišnjak Hrvatskog restauratorskog zavoda*, 16 (2025.), 91–102
- MICHLER JÜRGEN, Über die Farbfassung hochgotischer Sakralräume, *Wallraf-Richartz-Jahrbuch*, 39 (1977), 29–68
- Narodne novine*, 140 (19. 6. 1884.); 185 (13. 8. 1885.); 257 (9. 11. 1885.); 258 (9. 11. 1888.)
- Obzor*, 2 (3. 1. 1893.); 4 (5. 1. 1893.)
- PLUKAVEC s. LINA SLAVICA, Slikani prozori zagrebačke katedrale, *Naša katedrala*, 8 (2004.), 31–39
- PLUKAVEC s. LINA SLAVICA, Zidna slika Posljednjeg suda iz 13. stoljeća u sakristiji zagrebačke katedrale Uznesenja Marijina, *Vjesnik biskupa Langa*, 136–137 (2019.), 60–63
- RANDLA ANNELI, HIIOP HILKKA, Colour in Church Interiors, Medieval And Beyond, *Baltic Journal of Art History*, 21 (2021), 61–77
- RATKOVČIĆ ROSANA, *Srednjovjekovno zidno slikarstvo u kontinentalnoj Hrvatskoj*, Zagreb, 2014.
- RAZUM STJEPAN, Životopis Ivana Krstitelja Tkalčića, *Tkalčić: godišnjak Društva za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije*, 6 (1997.), 7–262
- RAZUM STJEPAN, Uzdignuće Zagrebačke biskupije na stupanj nadbiskupije 1852./1853. godine. Papinske pečatnice, svečanost proglašenja i odjek kod suvremenika, *Tkalčić: godišnjak Društva za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije*, 6 (2002.), 325–355
- Restaurierung der Domkirche, *Agramer Zeitung*, 97 (26. 4. 1884.); 160 (12. 7. 1884.); 194 (23. 8. 1884.); 168 (25. 7. 1885.); 238 (17. 10. 1885.)
- SCHRÖCK KATJA, Der Farbe auf der Spur – das 19. Jahrhundert und die Polychromiepläne für den Prager Veitsdom, *In Situ*, 13 (2021.), 285–296
- SEKULIĆ ANTE, Gašpar Stankovački; Juraj Branjug, u: *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*, ur. Franko Mirošević, Zagreb, 1995., 277–278; 393–396

STOŠIĆ JOSIP, Srednjovjekovna umjetnička svjedočanstva o Zagrebačkoj biskupiji, u: *Sveti trag. Devetsto godina umjetnosti Zagrebačke nadbiskupije 1094–1994*, ur. Tugomir Lukšić, Zagreb, 1994., 101–130

SZABO GJURO, Prilozi za građevnu povijest zagrebačke katedrale, *Narodna starina*, 8 (1929.), 65–77

ŠAŠKO IVAN, Povijesno-umjetničko i bogoslužno vrjednovanje obnove prvostolnice, osobito s obzirom na udio Ivana Krstitelja Tkalčića u toj obnovi, u: *Život i djela Ivana Krstitelja Tkalčića*, ur. Stjepan Razum, Zagreb, 2006., 287–313

ŠOUREK DANKO, Donatorska i naručiteljska djelatnost zagrebačkoga kanonika Ivana Znike, *Tkalčić: godišnjak Društva za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije*, 9 (2005.), 327–310

ŠOUREK DANKO, Oltar sv. Jurja Antonija Michelazzija iz stare zagrebačke katedrale – kontekst narudžbe, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 31 (2007.), 153–166

ŠOUREK DANKO, *Kotera pod korunom vugerskom sebe prisodobne nema* – zagrebačka katedrala očima pisaca XVII. i XVIII. stoljeća, *Preplet starog i novog: ususret obnovi zagrebačke katedrale. Portal: godišnjak Hrvatskog restauratorskog zavoda*, 16 (2025.), 157–190

TARBUK NELA, *Kipar Johannes Komersteiner i njegov krug*, Zagreb, 2016.

TKALČIĆ IVAN KRSTITELJ (prir.), *Monumenta historica episcopatus Zagradiensis*, I, Zagreb, 1873.

TKALČIĆ IVAN KRSTITELJ, Dva inventara prvostolne crkve zagrebačke iz XIV. i XV. vieka, *Starine JAZU*, 13 (1881.), 119–149

TKALČIĆ IVAN KRSTITELJ, *Prvostolna crkva zagrebačka nekoč i sada*, Zagreb, 1885.

TORBAR JOSIP, *Izviješće o zagrebačkom potresu 9. studenog 1880.*, Zagreb, 1882.

VIRDIS ALBERTO, *Colors in Medieval Art, Theories, Matter, and Light from Suger to Grosseteste (1100–1250)*, Rim, Brno, 2023.

VITRUVIUS, *De architectura libri decem*, Zagreb, 1999.

VRHOVAC MAKSIMILIJAN, *Dnevnik*, sv. 1. (1801. – 1809.), prir. Metoda Hrg, Josip Kolanović, Zagreb, 1987.

VRHOVAC MAKSIMILIJAN, *Dnevnik*, sv. 2. (1810. – 1815.), prir. Metoda Hrg, Josip Kolanović, Zagreb, 2017.

VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA DIANA, Gotik in Nordkroatien, *Hortus artium medievalium*, 7 (2000.), 35–57

WARD JAMES, *Color decoration of architecture*, London, 1913.

WYROUBAL ZVONIMIR, Restauracija fresaka u sakristiji zagrebačke katedrale, *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti*, 1 (1954.), 176–178

ZAJEC VLASTA, Štukomramorni oltari u sjevernoj Hrvatskoj, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 35 (2011.), 177–194

AEM – Acta Ecclesiae Metropolitanae

FKB – Fototeka kulturne baštine / Cultural Heritage Photo Library

HDA – Hrvatski državni arhiv / Croatian State Archives

HRZ – Hrvatski restauratorski zavod / Croatian Conservation Institute

IRB – Institut Ruđer Bošković / Ruđer Bošković Institute

KOZG – Konzervatorski odjel u Zagrebu / Conservation Department in Zagreb

KV – Kanonska vizitacija (Visitatio Canonica)

MGZ – Muzej grada Zagreba / Zagreb City Museum

MKM RH – Ministarstvo kulture i medija Republike Hrvatske / Republic of Croatia, Ministry of Culture and Media

NAZG – Nadbiskupijski arhiv Zagreb / Archdiocesan Archives in Zagreb

RZH – Restauratorski zavod Hrvatske / Conservation Institute of Croatia

RZK – Riznica zagrebačke katedrale / Zagreb Cathedral Treasury

Summary

Krasanka Majer Jurišić, Matija Deak, Kristina Krulić

COLOURS IN THE INTERIOR OF THE ZAGREB CATHEDRAL: A CONTRIBUTION TO UNDERSTANDING ITS DECORATION THROUGH THE CENTURIES

This paper presents the results of recent conservation and restoration research conducted by the Croatian Conservation Institute because historical colours and paintings of the Cathedral of the Assumption of the Blessed Virgin Mary and Saints Stephen and Ladislaus in Zagreb had not been previously examined in detail. Colour, as an expressive element, contributes to creating the atmosphere of a space and its aesthetics while also indicating various changes over time. Our understanding of the role of colour in the sacred architecture of continental Croatia during the Middle Ages is modest, whereas there is significantly more knowledge about later layers of paint,

particularly those from the 19th century, which are more frequently mentioned in scholarly literature.

The decoration of a cathedral is certainly more lavish and imposing than that of other sacred buildings. If its construction began in the Middle Ages, it is rare to be able to fully recreate the visual impression of its interior from earlier phases. Many traces have been erased due to structural changes, and the ones that remain provide only a partial insight into certain characteristics. This refers not only to sacred furnishings, numerous altars, sculptures, paintings, objects made of precious materials, and carved elements, but also to the overall impression,

which is significantly influenced not only by the architectural forms, but also by the colour of its final finish. Colour, along with volume, light and even sound, is an essential factor in perceiving and understanding space, and the chosen colour palette undoubtedly affects the overall aesthetic experience.

This text offers insights into this aspect of the former appearance of the Zagreb cathedral: the colours and paintings on its walls and vaults. Since these surfaces have been 'cleaned' several times, and paint layers and plaster been partially or entirely removed, collecting data and reconstructing possible colour schemes was particularly challenging. This difficulty was further compounded by the cathedral's vast size, which required repeated verification of findings across different locations on walls, pillars and vaults. Very few areas contained all identified historical layers of colouring, but missing layers were often confirmed in nearby areas.

The cathedral's interior was initially stone with wall paintings and inscriptions. Later, the walls and stone elements were yellow-gold, and the vault fields were plastered and whitewashed. In the 18th century, the entire interior was amber-coloured, with the rich Baroque furnishings enhancing the overall impression. This was followed by pale light-red paint, likely applied during

Bishop Vrhovac's tenure, then light green after 1830, and light grey during the interventions initiated by Bishop Haulik. After the 1880 earthquake, Herman Bollé commissioned Johannes Clausen and his workshop to decorate the entire cathedral with a combination of simple vegetal and geometric stencil motifs, gilding, monochromatic wall colouring imitating stone blocks, and starry vaults, most of which were replicated during the restoration in the 1980s.

A wide range of conservation and restoration methods was used to determine the stratigraphy and types of layers on the ashlar masonry that forms the cathedral, as well as the plaster that covered the brick vaults and was partially documented on the walls. These findings complemented known historical data and enabled more accurate dating within specific periods. As a result, our understanding of the transformations the Zagreb cathedral has undergone through the centuries has been enriched, further expanding the complex mosaic of elements that make it exceptional – not only in a liturgical sense, but also in terms of artistic and aesthetic achievement.

KEYWORDS: Zagreb, cathedral, Middle Ages, Baroque, 19th century, 20th century, decoration, colours, wall paintings, pigments, conservation and restoration research